

A M. KIR. ERDÉLYI CSENDŐRSÉG

Erdély helyzete

Erdély a Kárpát-medence délkeleti részében fekszik. Területe nagyrészt magas fennsík, amit keletről és délről a Kárpátok hegyei vesznek körül. Erdély területe körülbelül százháromezer négyzetkilométer és lakóinak száma négy millió.

A magyarok a kilencedik század végén keletről érkezve meghódították a mai Magyarország területét és Erdélyt is elfoglalták. Amikor 1526 augusztus 29-én a törökök Mohácsnál a magyar hadsereget megverték, elfoglalták az ország középső részét és abból török tartományt csináltak. Ettől az időtől kezdve Erdély hosszú időn keresztül független politikát folytatott a török birodalom és a magyar királyság között.

Az 1699-i karlovici béke után Ausztria külön tartományként kezelte Erdélyt, de a kiegészítés értelmében az visszakerült Magyarországhoz. Az első világháború után Erdélyt Romániához csatolták, de a magyarok továbbra is magukénak tekintették és állandóan kérték békés visszacsatolását.¹

A második világháború idején, 1940-ben, Erdély magyarlakta területe visszatért Magyarországhoz. Ez a terület körülbelül negyvenháromezer négyzetkilométer volt kétmillió háromszázhetvenezer lakossal.

A második világháború végén Magyarország ismét elvesztette Erdélyt, amely ma megint Romániához tartozik.

Zsandárság Erdélyben

Erdély 1850-ben ismerkedett meg először a zsandárság intézményével, amikor Kempén János osztrák tábornok meg-

szervezte ott az osztrák Császári Zsandárságot. Kempent erre az 1850 január 18-án kelt "Ideiglenes Osztrák Zsandár Törvény" hatalmazta fel. Az abszolutizmusnak ez a zsandársága teljesen osztrák szellemű volt, idegen vezetőkkel és német szolgálati nyelvvél. A felállításkor a nyolcadik zsandárezredet vezényelték ki Erdély területére, amelynek parancsnoka akkor Riebel Károly volt.

Az Erdélyi Zsandárság szervezete kezdetben teljesen azonos volt a Császári Zsandárság többi ezredének szervezetével. Az ezred szárnyakra, a szárny pedig szakaszokra oszlott. A szakasznak további kisebb egysége a csoport és az őrs volt. A szárny- és szakaszparancsnokok tiszték voltak, míg a csoportot rendszerint őrmester, az őrsöt tizedes vezette.

Az 1857-es osztrák zsandársági zsebkönyv szerint ebben az évben az Erdélyi Zsandárezred parancsnoka Jankovsky Ferenc ezredes volt. Törzsében két őrnagy, egy százados, egy főhadnagy és egy hadnagy szolgált. Az ezredparancsnokság Nagyszebenben székelt, amit akkor németül Hermannstadt-nak hívtak. Az ezredparancsnokság egy tartalékszárnyal és tíz szárnyal rendelkezett. A szárnyszékhelyek a következő helyeken voltak elhelyezve: Az első területi szárny és a tartalékszárny Nagyszebenben, az ezredparancsnokság székhelyén volt. A második szárny Brassóban, a harmadik Székelyudvarhelyen, a negyedik Marosvásárhelyen, az ötödik Besztercén, a hatodik Désen, a hetedik Szilágysomlyón, a nyolcadik Kolozsvárott, a kilencedik Nagyenyeden és a tizedik Déván volt. Szárnyparancsnokul négy első osztályú és hat másodosztályú századost neveztek ki a területi szárnyakhoz. A tartalékszárny parancsnoka hadnagy volt. A tíz területi szárny huszonnégy alegységből állt; ezek parancsnoka tizenkét főhadnagy, illetve tizenkét hadnagy volt. Az egész Erdélyi Zsandárezrednél negyvenhat tiszt volt és közöttük 1857-ben csupán két magyar név szerepelt: Vas Ferenc főhadnagy és Kocsis János gazdasági tiszt.² (16. melléklet)

Átszervezés

Habár 1860-ban az osztrák császári zsandárezredek számát tizenkilencről tízre csökkentették, az Erdélyi Zsandárezred helyén maradt, csupán az ezred számát cserélték ki nyolcáról

kilencesre.

Az 1866-os átszervezés alkalmával, amikor a zsandárezredek nevét zsandár-parancsnokságokra változtatták, az erdélyi kilencedik ezredből tizedik zsandár-parancsnokság lett Kolozsvár székhellyel.

Az 1867-es kiegyezéskor az Osztrák-Magyar Monarchia megalapításával a Magyarország területén állomásozó öt zsandár-parancsnokságot feloszlatták, az erdélyi azonban továbbra is helyén maradt.

Az erdélyi zsandár-parancsnokság a kiegyezéskor

Az erdélyi zsandár-parancsnokság az 1867-es kiegyezés előtt közvetlenül a Bécsben székelő osztrák belügy- és honvédelmi miniszterhez tartozott. Ez az alárendeltség az 1867 március 23-i császári rendelkezéssel megváltozott. Az erdélyi zsandár-parancsnokság továbbra is szerves része maradt az osztrák hadseregnek, de mint közbiztonsági szerv a magyar belügyminisztérium alá tartozott. Hivatalos nyelvként megtartották a németet, egyenruhája és felszerelése is azonos maradt az osztrák zsandár-parancsnokságoknál használt ruhával és fegyverzettel.

Az 1867-es kiegyezéskor az erdélyi zsandár-parancsnokságnak hat szárnya, ezek mindegyikének két szakasza volt. A parancsnokság Kolozsvárott, a szárnyak Kolozsvárott, Szászvárosban, Nagyszebenben, Brassón, Székelyudvarhelyen és Marosvásárhelyen állomásoztak.³

A magyar országgyűlés álláspontja

A magyar országgyűlés elégedetlen volt az inkább osztrák, mint magyar zsandársággal. Az 1871-es országgyűlésen több képviselő kezdte támadni az erdélyi zsandárságot. A legsúlyosabb kifogások három pontban foglalhatók össze:

1. Az osztrák katonai alárendeltség ellentétben állt az erdélyi vármegyék önkormányzati jogával. Ebben az időben Magyarországon minden megye széles körű önkormányzattal rendelkezett, ennek alapján maga állította fel a területén működő közbiztonsági szerveket;

2. Az erdélyi zsandárságnak az osztrák honvédelmi minisztertől való függősége teljesen ellenkezett az 1867-es kiegyezéssel;

3. A német szolgálati nyelv, amelyet a zsandároknak mind a szóbeli érintkezésnél, mind az írásbeli jelentéseknél használniuk kellett, sértette a magyar nemzeti gondolatot.

A magyar parlament ellenzéki képviselői a fentebb említett országgyűlésen határozottan követelték az erdélyi zsandár-parancsnokság feloszlását, s helyette polgári alapokra helyezett és teljesen a magyar hatóságoknak alárendelt közbiztonsági szerv felállítását. Érdemes megemlíteni, hogy Tisza Kálmán, aki 1875-ben magyar miniszterelnök lett és mint ilyen egyik megalapítója volt a m. kir. Csendőrségnek, mint ellenzéki vezér, szintén követelte az erdélyi zsandár-parancsnokság feloszlását. Ezekben a parlamenti vitákban Zeyk Károly, az akkori belügyi államtitkár hangsúlyozta, hogy a zsandárságot annakidején a magyar nemzeti érzés elnyomására állították fel, de az szellemében teljesen megváltozott és nagyszerűen bevált a közbiztonsági szolgálat ellátására. Az ellenzék is elismerte, hogy a zsandárság Erdélyben jó munkát végzett, ennek ellenére a zsandárság felett a vita még évekig elhúzódott.

Két évvel később a magyar parlament pénzügyi bizottsága az erdélyi zsandárság részére megszavazandó összeg tárgyalása során 1873 február 8-án összegezte ezzel kapcsolatos állásfoglalását és leszögezte az erdélyi zsandárság törvénytelen helyzetét. A bizottság javasolta ugyan a háromszáználötvenezer forint megszavazását az erdélyi zsandárság részére, de egyben felkérte a belügyminisztert a helyzet rendezésére, amire három különféle megoldást javasolt:

1. Erdélyben is életbe kell léptetni az 1870. évi XL. törvénycikket, amely a vármegyéknek teljes jogot ad arra, hogy területükön a törvények végrehajtására közbiztonsági szerveket állíthassanak fel;

2. Erdélyt ki kell venni a fentebb említett törvénycikk hatálya alól és egyúttal új közbiztonsági szervet kell létesíteni Erdély részére; vagy pedig

3. új közbiztonsági testületet kell alapítani az egész ország részére, beleértve Erdélyt is.

A belügyminiszter átolvasta a hozzá küldött három javaslatot, előzetes tanulmányok hiányában azonban új rendőrségi szerv felállításába nem mert belekezdeni. Nem akarta kockáz-

tatni az Erdélyben már megszilárdult közbiztonságot sem. Ezért a legésszerűbb megoldást választotta és mindent elkövetett, hogy az erdélyi zsandár-parancsnokságot kivegyék az osztrák felügyelet alól. A kormány támogatásával a belügyminiszternek ez a terve sikerrel járt, mert a magyar királlyá koronázott Ferenc József 1876 március 27-én kelt intézkedésével az erdélyi zsandár-parancsnokságot kizárólag a magyar hatóságoknak rendelte alá. Az átadás időpontját a király 1876 május 1-ben állapította meg, amikor az erdélyi zsandár-parancsnokság véglegesen megszűnt.

M. kir. Erdélyi Csendőrség

Az 1876 március 27-i királyi rendelkezés után a magyar kormány megbízta a honvédelmi minisztert az erdélyi zsandár-parancsnokság átvételével és a szükséges intézkedések megtételével. A honvédelmi miniszter ebben az ügyben 1876 április 24-én két rendelkezést adott ki: az 1552/1876 H. M. eln. és az 1553/1876 eln. számú rendeletet. Ebben összefoglalta azokat a változásokat, amelyeket a magyar kormány az átvétel idején az erdélyi zsandárságnál életbe léptetett. Ezek a következők voltak:

1. A 10. osztrák császári és királyi zsandár-parancsnokság neve "M. kir. Erdélyi Csendőrség"-re változott át.

2. Az Erdélyi Csendőrség teljesen a magyar hatóságok alárendeltségébe került. Katonai fegyelem és személyi ügyek tekintetében a honvédelmi miniszterhez, míg alkalmazás és gazdasági ügyek tekintetében a belügyminiszterhez tartozott.

3. A honvédség parancsnoka és az illetékes honvéd kerületi parancsnok jogot kapott arra, hogy az Erdélyi Csendőrség alakulatait fegyelem, magaviselet, katonai rend, tisztaság, ruházat és fegyverzet szempontjából megsejmelhesse.

4. Minden tisztet, aki az átvétel időpontjában az erdélyi zsandárságnál szolgált, minden jogigényével és az ott elnyert rendfokozatának elismerésével áthelyezték az Erdélyi Csendőrséghez. A szolgálati nyelv természetesen magyar lett.

5. Az altisztek és csendőrök felvételének módszereit átvették a zsandárságtól. Ennek értelmében magyar állampolgár 1) a hadkötelezettsége utolsó évének második felében, 2) hadkötelezettségének teljes letöltése után, vagy 3) mint póttartalékos jelentkezhetett a Csendőrséghez. Az így kiválasztottakat

hathónapos próbaszolgálatra kötelezték.

6. A honvédtiszteknek és hivatalnokoknak a Csendőrséghez történő kiválasztását, próbaszolgálatra való beosztását önkéntes jelentkezés alapján a honvédelmi miniszter eszközölte.

7. Az altisztek és csendőrök szolgálati ideje három év volt. Utána az illetékesek három évenként kötelezvényvel meghosszabbíthatták szolgálatukat.

8. Fegyelmi és bűnügyi tekintetben a csendőröket a haditörvények alapján bírálták el. Ennek alkalmazását a csendőrtisztekkel szemben a honvédség főparancsnoka, az altisztekkel és csendőrökkel szemben pedig az illetékes honvéd kerületi parancsnok rendelhette el.

9. A rendelet az Erdélyi Csendőrség alosztályainak nevét is megváltoztatta. Ekkor került be a magyar nyelvbe a csendőrszárny, szakasz és őrs neve. Ezek parancsnokai ekkor lettek szárny-, szakasz- és őrsparancsnokok.

10. Az évi fizetés a rendelet szerint a következő volt: A csendőrök évi négyszáz, a tizedesek ötszáz és az őrmesterek évi hatszáz forint fizetést kaptak. A tisztizetés a katonatisztek fizetéséhez igazodott.

11. A rendelet az osztrák eredetű ruházaton is változtatást eszközölt. A kemény vadászkalap, amelyet az osztrák Császári Zsandárságnál 1860-ban rendszeresítettek a hegyes tetejű acélszak helyett, továbbra is megmaradt a kakastollas bokrétaival. A kalapon lévő osztrák gránátcímert azonban kicserélték Magyarország középcímérével. A ruházaton lévő zsinórzat és a gombok is megváltoztak, azonosak lettek a magyar honvédségnél használt gombokkal és zsinórzattal.⁴

A király 1876 május 1-ével Schatz Lajos csendőr őrnagyot, a kolozsvári 10. számú zsandár-parancsnokság parancsnokát, áthelyezte az Erdélyi Csendőrséghez. Innen szolgálattételre a honvédelmi minisztériumba került, ahol Schatz a m. kir. Erdélyi Csendőrség odatartozó ügyeit intézte.

Szervezet

Az Erdélyi Csendőrség első parancsnokává a király 1876 július 26-án Török Ferenc honvéd őrnagyot, a m. kir. 32. honvéd zászlóalj parancsnokát nevezte ki. Törzsébe két tiszt

tartozott: Lukács Mózes főhadnagy, mint segédtsiszt és Entresz Kornél első osztályú százados gazdasági tiszt. A törzs Kolozsvárott állomásozott.

A kolozsvári csendőr-parancsnoksághoz négy szárny tartozott. A szárnyparancsnokok első osztályú századosok voltak. Az első szárnyat Schwarcz Károly, a másodikat Neugeboren Gusztáv, a harmadikat Tisóczky László és a negyediket Várhegyi Lajos vezette. (17. melléklet)

A négy szárnyhoz tíz szakasz tartozott. A szakaszparancsnokok között volt három másodosztályú százados, négy főhadnagy és három hadnagy. Másodosztályú századosok voltak: Sönser Ferdinánd, Beck Gusztáv és Himler Róbert. Főhadnagyk: Móricz Vendel, Kárpáthy Kamilló, Ruzs Eliás, és Kovács Béla. Hadnagyk: Rákóczy Miklós, Gróze Győző és Lex János.

Az osztrák zsandárságnál a szakasz és őrs közé beiktatott "csoport" nem szerepelt az Erdélyi Csendőrségben. Itt az őrs közvetlenül a szakasz alá tartozott. A szakaszokban az őrsök száma négy és nyolc között váltakozott. Minden őrsön öttől tízig terjedt a csendőrök száma. Az őrsöt kisebb városban vagy központias fekvésű faluban helyezték el. Ennek tagjai innen járőrözték a rájuk bízott területeket. Az őrsparancsnokok leginkább őrmesterek voltak, de szükségből tizedeseket is beosztottak erre a feladatra. Az Erdélyi Csendőrség őrséinek számát ma már nehéz lenne megállapítani, de becslés szerint az hetven és nyolcvan között lehetett.

Létszám

Az Erdélyi Csendőrség létszáma 1876 május 1-én a következő volt: 17 tiszt, 156 altiszt és 624 csendőr. A beosztás és rendfokozat szerinti megoszlást a következő táblázat tünteti fel.⁵

Horvát-szlavón csendőrség

Az 1867-es kiegyezés értelmében Horvát-Szlavónország Magyarország társországa lett. A két ország honvédelmi és pénzügyi dolgait közösen intézte. Ennek biztosítására huszonkilenc horvát képviselő teljes jogú tagságot kapott a magyar országgyűlésen, ahol még anyanyelvüket is használhatták.

Mikor a magyar kormány nyomására a király az Erdélyben

Rendfokozat	B e o s z t á s		Összesen
	parancsnokságnál	szárnyaknál	
törzstiszt	1		1
I. százados		4	4
II. százados		3	3
főhadnagy	1	4	5
hadnagy		3	3
gazd. tiszt	1		1
őrmester	3	38	41
tizedes		115	115
csendőr	2	622	624
Összesen	8	789	797

működő zsandár-parancsnokságot megszüntette, illetve a fölött a rendelkezést átruházta Magyarországra, ugyanezt tette a Horvát-Szlavónországban állomásozó császári zsandár-parancsnoksággal is. Mivel ez katonai jellegű, tehát "közös" fennhatóság alá tartozó intézmény volt, ennek átvételét is a már említett két honvédelmi miniszteri rendelet szabályozta, amely röviden a következőkből állt:

1. A testület neve "M. Kir. Horvát-Szlavón Csendőrség" lett Zágráb székhellyel és horvát szolgálati nyelvvél.

2. A testület tagjai katonai kiképzés és fegyelem tekintetében a m. kir. honvédelmi miniszter alá tartoztak. A közbiztonsági szolgálat ellátása és gazdaságkezelés tekintetében közvetlenül a horvát bán rendelkezett velük.

3. Az illetékes m. kir. honvédelmi parancsnokság és a honvéd főparancsnokság jogot nyert arra, hogy a fegyelem, tisztaság, ruházat és fegyverzet tekintetében a horvát-szlavón csendőrséget körútjaik alkalmával ellenőrizhessék.

4. A Horvátországban állomásozó osztrák Császári Zsandárságnál szolgáló tiszteket, altiszteket és zsandárokat meglévő rendfokozatukban teljes jogigényük megtartásával a horvát-szlavón csendőrség 1876 május 1-ével átvette. Ebben az időpontban a testület a következő létszámmal rendelkezett:⁶

Rendfokozat	Beosztás		Összesen
	parancsnok-ságnál	szárnyaknál	
törzstiszt	1		1
I. o. szds.	1	1	2
II. o. szds.	1	1	2
főhadnagy	1	3	4
hadnagy		3	3
gazd. tiszt	1		1
őrmester	2	8	10
tizedes		71	71
csendőr		402	402
Összesen	7	489	496

Minden más, úgymint a felvételi feltételek, kiképzés, rendfokozatok, fizetés, szervezés, egyenruha, fegyverzet, mind azonos lett a m. kir. Erdélyi Csendőrség részére előírtakkal.

LÁBJEGYZETEK

1 Rákossy Zoltán, *A magyar nemzet története*, Budapest: M. Kir. Egyetemi Nyomda, 1927, 169. oldal.

2 Ehrenstein, Friedrich, *Österreichischer Gendarmerie Almanach*, Wien: Kaiserlich—Königlichen Hof— und Staatsdruckerei, 1857, 56-57. oldal.

3 Preszly Lóránd, *A m. kir. Csendőrség története*, Budapest: Honvédelmi Sajtóvállalat Rt., 1920, 21. oldal.

4 Ugyanaz, 22-26. oldal.

5 Ugyanaz, 26-27. oldal.

6 Ugyanaz, 24-25. oldal.

VII. FEJEZET

A MAGYAR CSENDŐRSÉG MEGALAPÍTÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI

1. KÖZBIZTONSÁGI RENDSZER 1881 ELŐTT

Angol hatás

Megvizsgálva a régi magyar közjogi intézkedéseket, több olyant is találunk, amelynek eredete hasonló angol intézményre vezethető vissza. A hasonlóság különösen feltűnő a következő példákban.

1. Az 1215-ös Magna Carta után hét évvel 1222-ben a magyar országgyűlés megalkotta az aranybullát, amely — éppen úgy mint amaz — a király és a nemesség közötti viszonyt szabályozta, egyben megvédte az alsóbb néposztályokat is a nemesek túlkapásai ellen. Ezekon kívül híres harmincegyedik pontjában az aranybulla felhatalmazta a nemességet arra, hogy a hűtlenség bűne nélkül kényszeríthessék a királyt a törvények és a törvényerejű szokások betartására.

2. Az abszolutizmus idejét kivéve, a magyar vármegyék olyan korlátlan önállósággal rendelkeztek, mint a megyék Angliában. Ez az önállóság nemcsak teljes politikai szabadságot, független törvényhozási és bíraskodási jogot jelentett, hanem a törvények végrehajtásában és a közbiztonsági intézmények megszervezése terén is szabad kezét adott a vármegyéknek.

3. Mint Angliában, a király követe Magyarországon is bejárta időközönként az országot, hogy a bűnösök fölött ítélkezzenek, vagy a gyanúsítottakat "istenítélet" alá rendelje. Európában ugyanis a X. és a XV. század között az istenítéletek módja nagyon elterjedt, azt mind az ártatlanság, mind a bűnösség bizonyítására teljes mértékben elfogadták. Magyarországon a váradi káptalan irattárában 398 eset maradt fent a XIII. szá-

zadból, amelyekben az egyházi hatóságok jelenlétében véghezvitt istenítéletekkel döntöttek. A fennmaradt írások szerint Váradon csupán a tüzesvas-próbát használták. Ez abból állt, hogy a gyanúsítottnak vörösre hevített vasdarabot kellett csupasz kezében meghatározott helyre vinnie. Kezét a próba után bekötötték és a kötést hivatalosan lepecsételték. A pecsétet három nap múlva levágták és a kezét megvizsgálták. Ha azon égési sebek nem mutatkoztak, az illető ártatlan volt; ellenkező esetben bűnösnek nyilvánították. Az istenítélet előtt a gyanúsítottnak gyónnia és áldoznia kellett, ami sokszor annyira meghatotta a bűnöst, hogy bevallotta vétkét, csak hogy az istenítélettől elállhasson.¹

4. Magyarország követte Anglia példáját a tized-rendszer megszervezésében is. Amíg ez az intézmény Angliában már a kilencedik században kifejlődött,² Magyarországra csak később jutott el. Elterjedésének idejét ma már nem lehet megállapítani, de egyes források szerint 1550 körül minden nagyobb magyar városban megvolt. Magyarországon tíz család vezetőjét tizedesnek hívták, ami az angol "tithingman"-nek felelt meg. Tíz tizedet századnak, angolul "hundred"-nek neveztek, melynek százados volt a vezetője. Ezek a közbiztonsági szavak később átkerültek a katonai nyelvhasználatba is, ahol teljesen meghonosodtak.

Tisza Miksa könyvében ötvenhárom magyar város rendőrségének történetét tárgyalva, igen sok helyen említi a tized-rendszert. A tizedesek feljebbvalóját, a századost néhol kapitánynak, máshol utca-kapitánynak vagy negyedmesternek nevezi. A könyv példákat hoz fel az egyes városok közbiztonsági tárgyú intézkedéseire. Ezek közül valók a következők:

a. Debrecen város tanácsa 1638 március 17-i gyűlésén egyhangúlag elhatározta:

Mivelhogy sok és gyakori a lopás, házakba való betörés, idegen dolgok és javak eltulajdonítása és más rablások bizonyos ismeretlen rablók által éjjel történnek, az utcák kapitányai ne bízzák azt a tizedesek rokonaira, hanem maguk, utcánként minden helyen hozzák tudomásra és a lakosokat tiltsák el, hogy ismeretlen embereknek szállást adjanak a tekintetes bíró úr tudomása nélkül, de még azokat is, akikre gyanakszanak, tek.

bíró úrnak följelenteni kötelesek.

b. A tizedesek ellenőrzési kötelezettségének megkönnyítésére Pest városi tanácsa 1715-ben rendeletet adott ki, amelynek értelmében minden egyén, aki este sötétedés után elhagyta lakását, köteles volt egy égő lámpást vinni magával. Aki ezt a rendelkezést megszegte, börtönbe került.

c. Nagyszében városa 1831-ben városi rendeletben is szabályozta a tizedek működését. Ez a szabályzat három részből állt: az első a tized-rendszer intézményével foglalkozott; a második a tizedes jogait és kötelezettségeit tárgyalta; a harmadik pedig a tizedbe tartozó egyének felelősségének kérdésével foglalkozott.

Pandúrok

Amíg a városokban a tizedekbe szervezett lakosság, vagy a városi rendőrség ügyelt a közbiztonságra, addig a kevésbé lakott területeken a megye által fizetett pandúrok tették ezt. A pandúr-intézmény nem volt az országban egységesen megszervezve, hanem ahány vármegye, annyiféle volt a pandúrság szervezete és fizetése is. Keletkezésének időpontja is különböző volt, valószínűleg valamennyi a XVII. század folyamán keletkezett. Adat van arra, hogy Bihar vármegyében a pandúrság intézménye már 1620-ban megvolt.

A vármegyei pandúrság szervezeti felépítése igen egyszerű volt. Arad megye pandúrjainak 1867-es szervezete és létszáma teljesen megvilágítja ezt a kérdést.

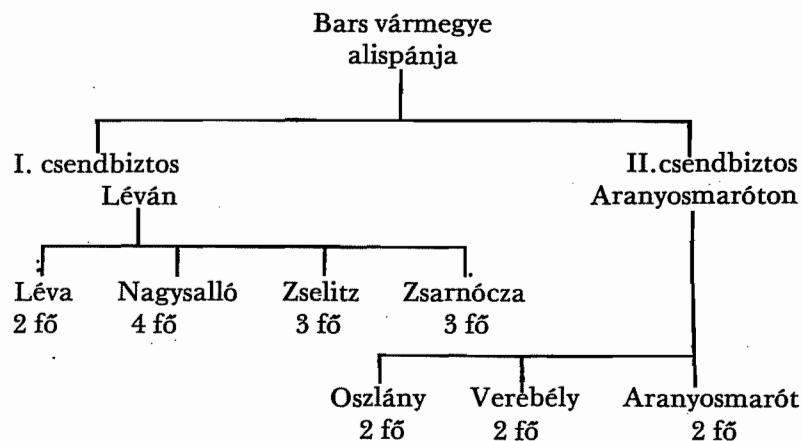
A vármegye területe nyolc csendbiztosi kerületre osztott és pedig: Borosjenő, Buttyán, Csermő, Galsa, Nadab, Pécska, Radna és Szimánd székhellyel.

Minden kerület élén a csendbiztost találjuk, akinek évi fizetése 500 forint és 100 forint lótartási átalány. A csendbiztosokat a főispán nevezte ki.

Minden csendbiztos alá 6 pandúr állott, akinek évi fizetése egyenként 200 frt és 80 frt lótartási átalányuk volt. Az alispán fogadta fel őket.³

Bars vármegye pandúrságának már szervezési és eljárási szabályai is voltak, amelyek összesen tizennégy pontból álltak. Az

öt első pont a csendbiztosokkal, míg a másik kilenc pont a pandúrokkal foglalkozott. (18. melléklet) A megye pandúrságának szervezetét a következő táblázat mutatja:

Ezeknek a kis létszámú pandúr-egységeknek az állomáshelyükön kívül még jónéhány más községet is kellett portyáznuk. Fizetésük — bár az megyénként változott — nem sokban tért el a fent említett példától. Osváth Pál, Bihar megye csendbiztosa például megemlíti könyvében, hogy az ő fizetése 1850-ben 600 forint volt, amiből nemcsak a lótartást kellett fedeznie, de az egyenruhával és fegyverzettel járó kiadásokat is. Ez a díjazás részére nem volt csábító, mert a fentemlített költségek mellett abból félretenni semmit se lehetett. Ezen a helyzeten az se változtatott, hogy később évi fizetését 800 forintra emelték fel.

Esztergom megyében 1871-ben a csendbiztos évi javadalmazása a következő volt: 1. 500 forint fizetés, 2. 100 forint lakbér, 3. 150 forint lótartási átalány. Ugyanott a pandúrok 110 forint fizetést, 75 forint lótartási átalányt kaptak, de még volt ezenfelül ruhaátalányuk is.

Az alacsony javadalmazás miatt a pandúrok nem igen tekintették feladatukat élethivatásnak és ha jobb alkalom kínálkozott, kiléptek a megye szolgálatából. A gyakori változás

pedig nem tette lehetővé szaktudásuk kifejlődését. Ráadásul rendszeres kiképzést sem kaptak, így a nyomozásnál használt módszereik is kezdetlegesek voltak, ezért az eredmény legtöbbször a csendbiztos hivatásszeretétől függött.

A pandúrság másik nagy hibája, hogy közülük sok megvesztegethető volt. Szilágyi szerint még a Bach-korszak zsandársága is jobb volt a régi pandúr-rendszerénél.

Voltak ugyan egyes kitérő csendbiztosok, mint pl. Bornemissza vagy másként "Barna Miska", aki hely- és emberismerete mellett tizenkét emberével gyakran maga is zsványnak öltözve át, nagyobb szolgálatot tett a közbiztonságnak, mint az egész terület zsandársága. De a jó szolgálatok nem voltak általánosak, sőt gyakran előfordultak esetek, hogy a pandúr megegyezett a zsvánnyal a társadalom rovására. A két rendszer közti különbséget legjobban jellemzi maga a már említett Fazekas Dávid híres betyár, aki Rózsa Sándorral együtt leginkább képviselte a Bach-korszak betyár romantikáját s kik mindketten nagyon jól ismerték mind a pandúr-, mind a zsandár-korszakot. Uram, felelt Fazekas Dávid a kérdezőnek, mégis jobb ránknézve a komiszárius (vagyis a pandúr), mint a zsandár, mert bár a zsandár nehezebben fog el, de ha elfogott, attól többé nem szabadulhatok, holott a komiszáriussal könnyű kiegészzni.⁴

A kis létszámon kívül a pandúrok másik megkötöttsége az volt, hogy a megye határain kívül semmiféle nyomozást nem teljesíthettek, sőt a gonosztevőt ott már nem is üldözhatték. Az akkori hírszolgálat lassúsága miatt mire a másik megyét értesítették a bűnöző átmeneküléséről, az már a hetedik határban járt, így elfogására úgyszólván semmiféle lehetőség nem volt.

2. A FELÁLLÍTÁS ELŐZMÉNYEI

Betyárvilág

A XIX. század elején a bűnözés különleges fajtája fejlődött ki Magyarországon, ami a csínytevés, hazafias bosszú, és a közönséges bűncselekmények keveréke volt. Elkövetőjét sokszor nem is nevezték közönséges tolvajnak vagy rablónak, hanem

megjelölésére a nép a betyár szót használta, ami még az irodalmi nyelvbe is bekerült. A szó perzsa eredetű, ahol pusztai rablót jelentett. Magyarországra csak a török időkben került, amikor a dologkerülő, duhajkodó, gonosztevő és rabló egyének gyűjtőneve lett. A betyár télen legtöbbször szeretőjénél, vagy valamelyik félreeső tanyán lakó orgazdánál húzta meg magát, de tavasztól őszig kint lakott az Alföld pusztaságain, vagy beköltözött a Bakony rengetegeibe. Általában lóháton járt. Váratlan megjelenése és szokatlan viselkedése következtében a betyár-romantika hol lovagias, hol pedig kegyetlen, elvetemült személyként emlegette. A köznép azonban gyakran kiszínezte büntetéseit és csaknem nemzeti hősnak tekintette. Különösen a szegényebb réteg rokonszenvezett vele; sokszor elbújtatta a betyárt vagy szegénylegényt az őt üldöző és idegen nyelvet beszélő zsandárok elől. A betyárvilág így elég hosszú ideig virágzott Magyarországon. Ennek okait a következőkben lehet összefoglalni.

1. A királyi adományozások következtében kifejlődött nagybirtokrendszer a vidéki lakosságot két különböző társadalmi osztályra választotta szét: a nemesi jogokat élvező földbirtokosokra és a nekik többé-kevésbé alárendelt jobbágyokra. Míg az utóbbiak a földet művelve annak váltakozó hozamából tengették életüket, a földbirtokosok nagy része kedvező körülmények között élt. A nagy életnívó-különbség a parasztságot érzéseiben a szegénylegények mellé állította és általában szemet húnyt azok cselekedetei felett. Bár a francia forradalom hatására a törvényelőtti egyenlőség megszületett, a nagy gazdasági nívókülönbséget mégsem lehetett eltüntetni.

2. Még a XIX. század közepén is csak körülbelül három-ezerkilétszáz kilométer kiépített út volt Magyarországon. Az utak állapota rettenetes volt, különösen a városok közelében, ahol több út futott egymásba. Az országban csupán három vagy négy rendes postakocsi járat volt. Az utak elhagyatottsága következtében azok útonállásra igen alkalmasak voltak.

3. Az 1848/49-es szabadságharc előtt az országos politikában a független vármegyék igen fontos szerepet játszottak. A megyegyűlés komoly megbeszélések és viták színhelye volt, ahol sokszor nemcsak helyi, de országos kérdésekben is szavaztak.⁵ Ez

a mozgalmas megyei politika az abszolutizmus bevezetésével megszűnt és minden fontos intézkedés Bécsben történt. Az ország politikai és közigazgatási pozícióiba idegenek, főleg osztrákok és csehek kerültek, akiket származásuk és német nyelvhasználatuk miatt gazdag és szegény csakhamar meggyűlölt.

4. Az abszolutizmus alatt az osztrák császári hadseregbe toborzás útján szedték össze a szükséges emberanyagot. Magyarországon főképpen a szegény parasztok fiaira pályáztak, akiket díszes ruházattal, borral és magyar nótával csábítottak jelentkezésre. Aki valamilyen oknál fogva elégedetlen volt pillanatnyi helyzetével, könnyen elvesztette fejét, jelentkezett, s utána 12-16 évig szolgálhatta a császárt teljesen idegen országban német vezényleti nyelv alatt. Ha megúnta a katonáskodást vagy annak német szolgálati nyelvét, megszökött és otthon felcsapott betyárnak.

5. A napóleoni háborúk következtében a szabadság-egyenlőség-testvériség eszméi mellett a nemzeti érzés is igen megerősödött Európában. A magyar nyelv erős virágzásnak indult, s a magyar ruha, magyar tánc és a magyaros szokások divatba jöttek. Ez a magyaros irányzat aztán segítségére lett a betyárvilágnak is, mivel a szegénylegényben főképpen annak magyar voltát értékelték.

6. A pandúr-rendszer gyengeségei szintén elősegítették a betyárvilág utonállóinak elszaporodását.

A betyárvilág korszakai

A tizenkilencedik század betyárvilágát a politikai háttér, a bűncselekmények minősége és a közfelfogás figyelembevételével három korszakra lehet felosztani.

1. A kifejlődés kora, amely a XIX. századdal kezdődik és az 1848-as szabadságharc kitöréséig tart. Az ekkori útonállók még nem voltak igazi betyárok, hanem közönséges büntetettek, akik szegényt és gazdagot egyaránt kiraboltak, raktárakat és templomokat egyaránt feltörték, férfiakat és nőket egyformán legyilkoltak.⁶

2. A második korszak, a virágzás kora, a szabadságharccal kezdődik és az 1867-es kiegyezésig tart. Ezalatt a betyárok —

közönséges garázdálkodásuk mellett — gyakran zaklatták az osztrák zsandárok és az idegen származású tisztviselőket, sokszor nevetségessé tették őket, s ha lehetett, a szegényebb néposztályt megvédték ezek túlkapásai ellen. Másik kedvelt tevékenységük volt a zsidó származású vásáros kereskedők és a gazdagabb földbirtokosok zaklatása. Volt, ahol rendszeres járandóságot kaptak egyesektől, csakhogy ne bántsák őket. Ebben a korban különböző népdalok is keletkeztek a betyárokról, amelyek elterjedve, igen emelték a betyárok népszerűségét.⁷

3. A hanyatlás a kiegyezés után következett be, amikor a magyar parlament — megsokallva a betyárok garázdálkodását — négy esetben is nagyobb összeget szavazott meg a belügyminiszternek a banditák felszámolására.⁸(19. melléklet)

Ekkor a betyárok már a magyar hatóságok és a pandúrok ellen küzdöttek. Elveszítették népszerűségüket és közönséges bűnözők nivójára süllyedtek. Ezen banditák teljes felszámolása a m. kir. Csendőrség megalapításával és közreműködésével következett be.

A betyárvilág az irodalomban

Móricz Zsigmond magyar regényíró 366 oldalas könyvben örökítette meg Rózsa Sándor betyár emlékét. Ebben az író magasztalja a betyárt, akit egy gáncsnélküli lovagnak és a szegények gyámolítójának tüntet fel. Leírja a nagy szegedi tűzvészt, amelyben Rózsa élete kockáztatásával segített a szegényes kunyhók eloltásában, de még pénzért se volt hajlandó a gazdagok házáinak megvédésében közreműködni.⁹

A szabadságharc idején, 1848 októberében, Rózsa a magyar kormánytól kegyelmet kapott. Ugyanabban a hónapban személyesen is találkozott Kossuthtal, Magyarország kormányzójával. Rózsa a betyárokból kétszáz főből álló szabadcsapatot szervezett, amelynek feladata az ellenség állatállományának megszerzése volt. Rózsa csapata azonban sokszor nem az ellenségtől, hanem a védtelen lakosságtól hajtotta el a marhákat és igen sok feljelentés ment ellene, ezért a szabadcsapatot néhány hónappal később feloszlatták.¹⁰

Tissot angol író szerint a betyárok mindig megkülönböztetett tisztelettel viselkedtek a nők iránt. Példának hozza fel az

egyik grófkisasszony esetét, aki kísérőivel lovaskocsiján a szomszédos nagyvárosban rendezett bálra igyekezett. Útja erdőn vezetett keresztül, ahol a sötétben eltévedtek, s megálltak egy útszéli csárdánál segítségért. Ott éppen egy Fekete nevű betyár és bandája tartózkodott. Fekete táncmulatságot rögtönzött tiszteletükre, amelyen a grófkisasszony a betyárral táncolta át az éjszakát. Senkinek semmi bántódása nem történt és reggel a betyárok a grófi utasokat elkísérték az erdő széléig. Hat hónappal később, amikor Feketét rablásaiért felakasztották, a grófkisasszony csak annyit jegyzett meg róla, hogy kár volt érte, hiszen jó táncos volt.¹¹

Osváth Pál az ilyen útonállókat úri betyároknak nevezi; megemlíti Zöld Marci példáját, aki egy elhagyott úton egyedül rabolt ki négy osztrák katonatisztet, s utána tötetlen pisztolyát lábaikhoz dobva, mosolyogva búcsúzott el tőlük.

Vas vármegye monográfiája a megye népességét ismertetve a következőket írja:

*Legendás rablók voltak nekik is; de a leghíresebbjük, Sobri Jóska valóságos lovag, az ideális betyárvilág megtestesült alakja, aki egyetlen orgyilkosságot vagy rablógyilkosságot sem követett el. Az ő rablásait a szabadság szeretete vagy a könnyelműség vitte az erdők rejtekébe s nem a kincsvágy.*¹²

A magyar betyárok híre áterjedt az ország határain is. Különösen Sobri Jóska foglalkoztatta az idegen írók fantáziáját. A Würzbach-féle Biografische Lexicon két cikket is közölt róla. A Kölnische Zeitung azt írta, hogy nem halt meg a pandúrokkal folytatott harcban, hanem kivándorolt az Egyesült Államokba és ott gyógyszerész lett. Egyik német író ponyvaregényt írt róla "Sobri, a nagy magyar bandita" címmel, a párizsi Gymnase-színház pedig már 1837-ben műsorára tűzött egy zenés vígjátékot, amelynek címe "Sobri, a magyar betyár" volt.¹³

A felsőházi tagok mozgalma

A bécsi kongresszus után Lombardia visszakerült Ausztriához, így a magyar diplomaták és a birodalom területén utazgató magyar főnemeseik is megismerkedtek az ott működő zsandársággal, amelynek jó híre és tekintélye Magyarországra is

eljutott. Ebben az időben az országban a közbiztonság a betyárok garázdálkodásai miatt elég alacsony szinten volt, a politikusok önkéntelenül is jobb és hatásosabb rendőrségi intézmény után kutattak.

Preszly Lóránd szerint 1848 elején a magyar főurak egy csoportja azt javasolta, hogy a kormány az ország közbiztonságának helyreállítására szervezzen a lombardiai zsandársághoz hasonló rendőrségi testületet. A kormány a tervet nem ellenezte, de pénzügyi nehézségek miatt nem akart ily nagyszabású reformba belekezdeni. Ekkor a pozsonyi országgyűlés felsőházának tagjai, hogy a terv kivitelét elősegítsék, hatvan ezer forintot ajánlottak fel egy magyar csendőr-testület felállítására. A változott politikai helyzet és az időközben kitört szabadságharc levette az ügyet a napirendről.¹⁴

Az erdélyi csendőrség hatása

Az Erdélyben már csaknem harminc éve hatásosan működő Császári Zsandárság, illetve az ezt követő m. kir. Erdélyi Csendőrség szintén befolyással volt a testületnek az egész ország területére való kiterjesztésére.

3. A CSENDŐRSÉG TÖRTÉNELMI KORSZAKAI

Felosztás

A m. kir. Csendőrség történetét — tekintetbe véve a politikai viszonyokat, a testület fejlődését, valamint az ország történelmi hátterét — a következő korszakokra lehet felosztani:

1. A Csendőrség megszervezése és kifejlődése.
2. Az első világháború kora.
3. A Csendőrség európai színvonalra emelése a két világháború között.
4. A második világháború kora.
5. A Csendőrség feloszlása.

Habár nem tartozik szorosan ide, de meg kell még emlékezni a Csendőrség volt felügyelőiről és újtóiról, valamint a testület volt tagjainak emigrációs életéről és bajtársias együttműködéséről is.

LÁBJEGYZETEK

- 1 Osváth Pál, *Közbiztonságunk múltja és pandúr korom emlékei*, Budapest: nyomda hiányzik, 1905, 36-38. oldal.
- 2 Moriarty, Cecil, *Police Procedures and Administration*, London: Butterworth and Co., 1955, 2. oldal.
- 3 Tisza Miksa, *Magyarország rendőrségének története*, Igló: Szepesi Lapok Nyomdavállalata, 1913, 150 oldal.
- 4 Szilágyi Sándor, *A magyar nemzet története*, Budapest: nyomda hiányzik, 1895, X. kötet, 438-440. oldal.
- 5 Robertson, Priscilla, *Revolution of 1848: A Social History*, New York: Harper and Brothers Co., 1960, 259-260. oldal.
- 6 Macartney, Carlile A., *Hungary, A Short History*, Chicago: Aldine Publishing Co., 1962, 467. oldal.
- 7 Pardoe, *Hungary and her Institutions*, London: nyomda hiányzik, 1840, 228. oldal.
- 8 *Corpus Juris Hungarici*, 1868: XXXII., 1870: XLV., 1871: XXIII. és 1876: VIII. törvénycikkek.
- 9 Móricz Zsigmond, *Rózsa Sándor*, Budapest: Atheneum kiadása, 1941, 359-366. oldal.
- 10 Ráth—Végh István, *Hatalom és pénz*, Budapest: Gondolat kiadó, 1964, 501-504. oldal.
- 11 Tissot, Victor, *Unknown Hungary*, London: Richard Bentley and Son, 1881, 119-132. oldal.
- 12 Sziklay János és Borovszky Samu, *Vasvármegye*, Budapest: Apollo Irodalmi és Nyomdai Rt., 1898, 363. oldal.
- 13 Ráth—Végh, i.m., 477-478. oldal.
- 14 Preszly Lóránd, *A m. kir. Csendőrség története*, Budapest: Honvédelmi Sajtóvállalat, 1920, 19. oldal.

A M. KIR. CSENDŐRSÉG MEGSZERVEZÉSE ÉS KIFEJLŐDÉSE

1. A MEGSZERVEZÉS

Előmunkálatok

A kiegyezéstől, 1867-től a közbiztonsági állapotok fokozatosan romlottak Magyarországon, ennek rendezése égetően szükséges volt. Tisza Kálmán, aki előzőleg polgári alapon szervezett magyar közbiztonsági rendszert javasolt, miniszterelnöksége idején a Csendőrség felállítása mellett döntött. A javaslat körvonalazását, valamint a szervezés előmunkálatait a honvédelmi minisztériumban az Erdélyi Csendőrség ügyeivel foglalkozó Schatz Lajos csendőr alezreducsra és a belügyminisztériumi Jekelfalussy Lajos miniszteri tanácsosra bízta. Ezek azt hosszabb tárgyalások után el is készítették.

Javaslat

Tisza Kálmán miniszterelnök 1880 november 29-én nyújtotta be törvényjavaslatát az országgyűlésnek a magyar közbiztonsági intézmények újjászervezéséről. Ez tizenegy szakaszból állt, amelyben Tisza javasolta:

1. a közbiztonsági szolgálat ellátására egy katonailag szervezett őrtestület, a m. ki. Csendőrség felállítását;
2. az ország területének — Erdélyt is beleértve — hat csendőr-parancsnokságra osztását, melyek kiterjedését a belügyminiszter szükség szerint megváltoztathassa;
3. elsőként az Erdélyi Csendőrség érintetlenül hagyását; az ország többi részében a csendőr-parancsnokságok fokozatos felállítását, mégpedig a másodikat Szegeden 1882 január 1-re, a harmadikat Budapesten, a negyediket Kassán, az ötödiket

Pozsonyban és a hatodikot Székesfehérvárott, ahogyan azt az országgyűlés majd elrendeli és célszerűnek tartja.

4. Ahol a Csendőrség intézménye életbe lép, ott a vármegyék költségvetésükből hagyják ki a közbiztonsági közegek fenntartására előirányzott költségeket.

5. Más helyen közbiztonsági szolgálatot teljesítő és a csendőrségi szolgálatra alkalmas egyéneket a Csendőrség vegye át. Az új testület jövőbeli kiegészítéséről a törvényhozás intézkedjék.

6. A belügyminiszter adjon végkielégítést azoknak a rendőri közegeknek, akik csendőrségi szolgálatra nem alkalmasak.

7. A Csendőrséget a belügy- és a honvédelmi miniszter alá rendeljék.

8. A csendőrtisztek kinevezését mindig a király eszközölje.

9. A Csendőrség minden tagja nyugdíjképes legyen.

10. A második parancsnokság felállításának költségeit a belügyminiszternek bocsássák rendelkezésére.

11. A törvény végrehajtásának kötelezettségével a belügy- és a honvédelmi minisztereket bízzák meg.

A törvényjavaslat indokolása kifejti, hogy a) a régi közbiztonsági szervek a szolgálat ellátására nem alkalmasak; b) az új közbiztonsági szerv létesítése a személy- és vagyonbiztonság megóvása szempontjából feltétlenül szükséges; c) a megyék állandóan kérik a kormánytól a közbiztonsági szolgálat felelősségének átvételét; d) a Csendőrség Erdélyben bebizonyította használhatóságát; e) a Csendőrség a belügy- és honvédelmi miniszterek felügyelete alatt a közigazgatási hatóságoknak is rendelkezésére állna; f) az átszervezés nem egyszerre, hanem fokozatosan történék, így sem pénzügyi, sem pedig más gyakorlati problémát nem okozna; g) a már közbiztonsági szolgálatban álló, alapos helyi és személyi ismerettel bíró egyéneket átvennék a Csendőrséghez, ahol értékes tagjai lennének az új intézménynek.

A törvényjavaslatot az országgyűlés képviselőháza jelentésselre kiadta a véderőbizottságának és egyúttal 1881 január 17-i ülésének napirendjére tűzte. A törvényjavaslat előadója, Péchy Jenő képviselő, a javaslatot elfogadásra ajánlotta. Pécsy

jelentéstétele után, az országgyűlési szabályoknak megfelelően, általános és részletes vita következett. Az általános vitában a törvényjavaslat szükségessége tárgyában döntöttek. A vitában Szederkényi Nándor, Zay Adolf, Pázmándy Dénes, Irányi Dániel, Szilágyi Dezső, Csanády Sándor, Mocsáry Lajos és Halász Bálint képviselők vettek részt.

A részletes vitára a következő ülésen került sor. Ebben Pécskay Gál Jenő, Zay Adolf, Pulszky Ágoston, Gulner Gyula, Baross Gábor, Unger Alajos és Szilágyi Dezső képviselők szövegezték fel,

*kiknek mindegyike egyetértett abban, hogy a jelenlegi közbiztonsági állapotok felette hiányosak s hogy e törvényjavaslat tényleg az állami élet fejlődésének előmozdítására, biztosítására és megszilárdítására hivatott. A csendőrség katonaszerűségére azért van feltétlenül szükség, mert a jelen hiányos közbiztonsági állapotnak egyik legfőbb oka a meglévő megyei közbiztonsági szervek fegyelmetlenségében keresendő, ...akiktől gyakran önfeláldozást kívánó szolgálat és ügybuzgalom meg nem követelhető, viszont az állampolgár, aki verejtékével szerzett módon adózik az állam fenntartásáért, joggal követelheti, hogy szerzeménye és saját személyének biztonsága az állam által állandóan biztosítottassék.*¹

Miután az általános és részletes vitát az országgyűlés a 330. és 331. üléseken befejezte, az elnök a következő ülésre tűzte ki a név szerinti szavazást. Preszly könyvében felsorolja mindazon képviselők neveit, akik a törvényjavaslat mellett szavaztak. A szavazásnál a horvátországi képviselők nem szavazhattak, csak a 415 magyar képviselő. Ezek közül 134 távol volt, igennel szavazott 149 és nemmel 132.

Alaptörvény

Mivel a többség némi módosítással a javaslatot elfogadta, az a király elé került, aki azt 1881 február 14-én alá is írta. A szentesített törvényt a királytól visszaküldték az országgyűléshez, ahol mindkét házban kihirdették s utána 1881. évi III. törvénycikk neven bekerült a magyar törvénytárba. (20. melléklet)

Kakastollas kalap

Amikor az osztrák császári zsandárságot 1849/50-ben megszüntették, hegyes csúcsban végződő, fényes sisakot rendszeresítették számára. Ez a sisak teljesen katonai jellegű és célszerűtlen volt, mert a fénylő sisakos lovas zsandárok megjelenését a pusztákon messziről elárulta a betyároknak.

Az osztrák liberális párt nyomására 1860-ban a zsandárság katonai jellegét erősen lecsökkentették. Ekkor rendszeresítették a szolgálatban lévő zsandárok részére a katonai sisak helyett a polgáriasabb kakastollas kalapot.

Mikor 1867-ben az osztrák zsandárezredek Magyarországon feloszlatták, az erdélyi 10. zsandárezred kakastollas kalapjával továbbra is helyén maradt. Amikor a magyar kormány ezt az ezredet 1876 május 1-ével Erdélyi Csendőrség néven átvette, kalapját is megtartotta. A m. kir. Csendőrség kakastollas kalapjának vitáját Preszly *A csendőrség úttörői* című könyvében a következőképpen írta le:

*Midőn 1880-ban a Csendőrség öltözeti szabályzatának a tárgyalása folyt, Szende Béla akkori honvédelmi miniszter, egy nyakas magyar ember, aki haláláig hordta a magyar nadrágot és a hosszúszerű csizmát, sehogy sem akart megbarátkozni a "német" tollaskalappal s valami csárdás kalapot árvalányhaggal kívánt volna behozni. Ekkor Török tábornok hozatott egy székykalapot és egy olyan tollbokrétát, amelyet a felvidéken még ma is hordanak a parasztlégények. Ezzel a bizonyítékkal el volt döntve a kakastollas kalap sorsa. Azóta sok kísérlet történt azt tüzoltó sisakkal, díszes Hunyadi-sisakkal stb. felcserélni, de a kakastoll mindíg diadalmaskodott.*²

Meg is maradt a kakastoll a Csendőrségnél mindvégig, jelképezve a közbiztonsági szolgálatban olyan fontos éberséget.

A csendőr-parancsnokságok megszervezése

A Csendőrség felállítására és emberanyagának felvételére vonatkozó törvények hatályba lépése után a honvédelmi miniszter 1881 június 23-án kelt rendeletével felhatalmazta Török Ferencet, aki 1876-tól az Erdélyi Csendőrség parancsnoka volt, hogy a II. csendőr-parancsnokságot szervezze meg.

Török — a törvény elvei szerint — először a csendbiztosok közül vette át az önként jelentkező értékes egyéneket, majd a közös hadseregbeli és honvédtisztekhez felhívást intézett, hogy a szervezés alatt lévő Csendőrséghez felvételre jelentkezzenek. Rövid időn belül 360 pályázó kérvénye futott be Törökhöz, akik közül csupán kilencet hívott be próbaszolgálatra.³ Ugyanakkor a legénységi állományú egyének toborzását is megkezdte, hol a jó minőségű pandúrok szintén előnyben részesültek. A próbacsendőröket az erdélyi csendőr-parancsnokság szárnyaihoz osztotta be kiképzésre, míg az altisztek részére Déván külön csendőr altisztképző iskolát állított fel. Ennek parancsnoka egy megfelelő szaktudással és gyakorlattal rendelkező csendőr hadnagy lett.

A II. kerület törzse 1881 november 25-én, az alosztályok valamivel később érkeztek meg Szegedre. Török jónéhány tapasztalt tisztet és csendőrt vitt magával Erdélyből, akik között helyettese, Neugeboren Gusztáv őrnagy is ott volt. Ez előzőleg a második szárny parancsnoka volt. A Csendőrség 1882 január 1-én vette át a szegedi kerület közbiztonsági szolgálatát a helyi rendőrségi szervektől. Neugeboren lett az első parancsnok, akihez 16 tiszt, 698 gyalogos és 167 lovas csendőr tartozott.

A III. és IV. számú csendőr-parancsnokságot egy időben szervezték meg. Ezt is Török vezette az általa kipróbált szegedi minta szerint, de most a munkát megosztották. Az erdélyi parancsnokság szervezte meg és képezte ki a IV. számú kassai és a szegedi szervezte meg és képezte ki a budapesti III. számú csendőr-parancsnokság egységeit. Ezek 1883 január 1-én át is vették területükön a közbiztonsági szolgálatot. A felállítás idején a budapesti parancsnokság rendszeresített létszáma 18 tiszt, 421 gyalogos és 135 lovas csendőr. Budapesten a parancsnok Török Ferenc ezredes, Kassán Tisóczky László alezredes lett. (21. melléklet)

A V. és VI. számú csendőr-parancsnokságok felállításánál a legénységi keretet nem tudták önkéntes jelentkezőkből feltölteni, ezért arra törvényhozási intézkedést kértek. Az országgyűlés az 1883. évi XXVII. törvénycikkkel az 1879., 1880. és 1881. években a honvédséghez besorozott egyénekből 1200 főt ideiglenesen kisegítő szolgálatra átadott a Csendőrségnek. (22.

melléklet)

Az átadási feltételek szerint ezek szolgálati kötelezettsége 1885 július 1-ig terjedt. A törvény kedvezményt is adott az áthelyezetteknek; a Csendőrségnél eltöltött idejüket katonai szolgálat szempontjából kétszeresen számította. Az önkéntes jelentkezőket a honvédségtől kapott emberanyaggal kiegészítve, a pozsonyi V. és a székesfehérvári VI. csendőr-parancsnokságokat a kitűzött időre felállították, így azok 1884 január 1-én megkezdtek működésüket. A pozsonyi csendőr-parancsnokság rendszeresített állománya 16 tiszt és 739 gyalogcsendőr, a székesfehérvári pedig 17 tiszt és 767 gyalogcsendőr volt. Az előbbi parancsnoka Beckers Alfonz őrnagy lett, az utóbbi pedig Sönsér Nándor őrnagy⁴ (23. melléklet)

A Csendőrség létszáma a felállítás idején a következő volt:

Parancsnokság	A felállítás éve	Tiszt	Legénység	Összesen
I.	1876	17	792	809
II.	1882	17	865	882
III.	1883	18	837	855
IV.	1883	19	916	935
V.	1884	16	739	755
VI.	1884	17	767	784
Összesen		104	4.916	5.020

Területi illetékesség

Az 1882. évi törvénycikk a Csendőrség területi illetékességével foglalkozott. Kimondta, hogy a testület a törvényhatósági joggal felruházott városok kül- és belterületén szolgálatot általában nem teljesít. Ha a városi rendőrség kivételes esetekben a rendet és közbiztonságot saját közegeivel nem tudta fenntartani, a városi hatóságnak jogában állt a csendőrség segítségét kérni, amit az nem tagadhatott meg.

A törvény még arról is intézkedett, hogy ha valamelyik törvényhatósági város a rendőrség helyett a Csendőrséggel kívánta volna fenntartani a közbiztonságot saját területén, ez utóbbival szerződésre léphetett. (24. melléklet)

Az első csendőrségi utasítás

A belügy- és honvédelmi miniszterek közös egyetértéssel elkészítettek és 1881 október 1-én kiadtak egy 192 oldalas nyomtatott könyvet *Utasítás a m. kir. Csendőrség számára* címen. Ezzel az utasítással tanulmányozás és mihez tartás végett minden csendőr-parancsnokságot elláttak. A 150. szakasz szerint:

*Ezen, valamint a szervezeti utasításban foglalt határozatok, a csendőr-tisztek által alárendeltjeiknek megmagyarázandók és ezekre a csendőrök beoktatandók: a csendőrség összes személyzete által pedig kivétel nélkül mint kötelező szabályok tekintendők és alakilag is pontosan végrehajtandók.*⁵

Ezt az Utasítást a csendőralakulatokon kívül az illetékes bíróságok, ügyészségek és közigazgatási hatóságok is megkapták, hogy ennek alapján a Csendőrség helyi alakulatait a törvényben vagy belügyminiszteri rendeletben előírt szolgálatok teljesítésére igénybe vehessék.

Az Utasítás három főrésze volt felosztva: 1. Az első rész, a Szervezeti Utasítás, a testület szervezetével, rendeltetésével, alárendeltségi viszonyával foglalkozott, majd ismertette a Csendőrséghez való belépés feltételeit, a kiképzést, előléptetést, ruházatot, fegyverzetet, fizetést, szabadságot, nősülést, kilépést, nyugdíjazást és eltávolítást. 2. A második rész, a Szolgálati Utasítás, a csendőr szolgálatban való viselkedését írta elő, ismertette annak jogait és kötelezettségeit, valamint gyakorlati tanácsot adott arra nézve, hogy egyes esetekben a csendőr hogyan járjon el. 3. A harmadik rész, a Különös Szabályok, az őrs-, szakasz-, szárny- és a csendőrparancsnok ellenőrzési, irányítási és adminisztrációs teendőit ismertette. Az Utasítás függeléke tizenhat oldalon keresztül bemutatta mindazokat a nyomtatványokat és kimutatásokat, amelyeket a különböző csendőr-parancsnokságokon vezetni kellett.

Ezt az első Utasítást követte egy 1882-ben Marosvásárhelyen kiadott könyvecske *Vezérfonal a csendőrnek ellenszegülési esetekben követendő magatartására* címen. Ezt, mivel a Szolgálati Utasítás kiegészítése volt, ahhoz csatolták. A Vezérfonal bevezetőben tárgyalta az ellenszegülések indító okait, "...melyek többnyire a csendőrök bátortalansága és határozatlansága...

által idéztek elő," majd kitért a letartóztatások módjaira és előírta, hogy ellenszegülés esetén a csendőr mikor és miként használhatta fegyverét. Tárgyalta ezeken kívül az eljárást korcsmában, fogolyörzésznel, a magatartást népcsőület esetén, a rablók elfogásának és a járőr nappali és éjjeli viselkedésének praktikus szabályait.

Szervezet

A csendőrségi közbiztonsági szolgálat és gazdasági ügyek a belügyminiszter, míg a fegyelmi és személyi ügyek a honvédelmi miniszter alá tartoztak. (25. melléklet) A testület felállításának alaptörvénye Magyarország területét — Budapest főváros kivételével — hat "csendőrkerületre" osztotta, ugyanennyi "csendőr-parancsnoksággal." Az eredeti beosztáson a belügyminiszter, "amennyiben az a szolgálat érdeke, vagy a csendőri kerületek és a honvéd-kerületek azonossága fenntartásának szempontja szükségessé tenné", változtathatott. Minden parancsnokság élén törzstiszt állt, aki mellé másik törzstisztet vagy rangidős századost osztottak be, mint helyettest. A csendőrparancsnok kötelessége a törvények és szabályzatok keretein belül a közbiztonsági szolgálat irányítása volt. Felelősséggel tartozott még a gazdasági ügyek igazgatásáért, alkalmas legénység felvételéért, kerületéből a csendőriskolába való vezénylésekért, az altisztek és őrsparancsnokok kinevezéséért és a nősülési engedélyek kiadásáért.

Az 1884 november 2-án kelt honvédelmi miniszteri rendelet ezt a kettős elnevezést megváltoztatta, a csendőr-parancsnokságokat "csendőrkerületi parancsnokságok"-nak, a csendőrparancsnokokat pedig "csendőrkerületi parancsnokok"-nak nevezte el.

Minden csendőrkerület két vagy több szárnyra oszlott, amelyet első vagy másodosztályú százados vezetett. A szárnyterülete legtöbbször két vagy három vármegyére terjedt. A szárnyparancsnok feladatai közé tartozott beosztott alakulatainál a rend és fegyelem fenntartása, a közbiztonsági kiképzés előmozdítása. Felelősséggel tartozott a legénység megfelelő lakással, élelmezéssel, ruházattal és fegyverzettel való ellátásáért. Őrsei felett félevenként szemlét tartott és az előbb említette-

ket ott ellenőrizte. Alárendelt alakulatai jelentéseit megjegyzéseivel kiegészítette és aláírta. (26. melléklet)

Minden szárnynak legalább két szakasza volt, amelyet alantós tisztek, főhadnagysok vagy hadnagysok vezettek. Ezek a területileg illetékes szárnyparancsnok alá tartoztak. A szakaszparancsnok köteles volt a felügyeleti körletében előforduló minden csendőrséget érintő eseményt ismerni és szükség esetén a helyszínen megjelenve a közbiztonsági intézkedéseket megtenni. A szakaszparancsnok munkaköréhez tartozott a "Szolgálati Könyv" rendszeres felülvizsgálata. Ellenőrizte az őrsökön a szolgálat szabályszerű vezetését és a polgári hatóságoktól érkezett felhívások és megkeresések elintézését. Az 1925-ös átszervezés után a szakaszból szárny, a szárnyból pedig osztály lett. Alhadnagysok lettek a szakaszparancsnokok, akik általában az új szárny székhelyén állomásoztak és a szárnyparancsnok közvetlen utasításai szerint vettek részt a rájuk bízott 5-9 órs közbiztonsági szolgálatának irányításában és ellenőrzésében.

Az 1887. év végén, tehát a testületnek az ország egész területére történt kiterjesztése után a harmadik évben, a hat csendőrkerületen belül a következő egységek működtek:

A kerület száma	Az alárendelt alakulat száma		
	Szárny	Szakasz	Órs
I.	4	8	150
II.	5	11	151
II..	4	10	143
IV.	4	12	158
V.	4	10	144
VI.	4	12	170
Összesen	25	63	916

A fentebb említett időpontban az ország területére, a törvényhatósági joggal felruházott városok kül- és belterületét kivéve, összesen 117 tiszti és 5.385 legénységi állás volt rendszeresítve. Ugyanakkor a Csendőrség létszámát az általa portyázott területek nagyságához és a lakosság számához

viszonyítva minden csendőrre 2.598 lakos és 53 négyzetkilométernyi terület jutott.⁶ (27. és 28. melléklet)

Szolgálat

A közbiztonsági szolgálat ellátására az ország területét őrskörletekre osztották fel. Az 1887. év végén 916 órs működött az országban, melyek száma szükség szerint évente változott. Az őrsökön rendszerint 5-8 legénységi állományú csendőr teljesített szolgálatot. Kilenc legénységi állományú egyén volt tíz városban, tizenegy csendőr pedig csupán négy városban. Ennél több csak három helyen volt, Orsován tizenkettő, Budapesten tizenhárom és Gödöllőn tizennégy.⁷ Az 1881-es Csendőrségi Utasítás szerint a szolgálat rendes, felhívás folytán teljesített és ellenőrző szolgálatból állt. A rendes szolgálat a nap mint nap végzett portyázásokból állt, amit teljesíteni kellett anélkül, hogy arra valamely csendőr-parancsnokság parancsot, bíróság, ügyészség vagy közigazgatási hatóság felhívást adott volna. Ezt mindig az őrsvezető, illetve később az őrsparancsnok írta elő meghatározott időre vagy "szükségig". A járőr kivезénylését és bevonulását be kellett vezetni a "Szolgálati Könyv"-be, a későbbi "Szolgálati Havifüzet"-be. Ezt az illetékes tiszti előljáró havonta ellenőrizte. Az őrsparancsnok a járőrvezetőt szolgálatba indulásakor "Szolgálati Lap"-pal látta el, melybe bejegyezte a járőr tagjainak nevét, a szolgálat tartamát, célját, a kijelölt útvonalat, valamint a nagypihenők helyét. Ugyanerre a lapra a rangidős csendőr — a járőrvezető — időről időre ráírta az útvonalba eső falvakhoz, tanyákhoz vagy fontosabb tereptárgyakhoz való érkezés és az onnan történt elindulás idejét, egy-két közismert odavaló egyén nevét, akikkel ott találkoztak és beszélgettek, valamint a megtartott pihenőkre vonatkozó adatokat. (29. melléklet)

A rendes szolgálatba történő vezénylés alkalmával a járőr rendszerint az alábbi teendők ellátására kapott parancsot:

1. a büntetés alá eső tetteket megelőzni;
2. a véghezvitt törvénysértéseket kideríteni és tetteiket feljelenteni;
3. a törvénysértőket az előírt esetekben elfogni és 24 órán belül az illetékes hatóságnak vagy bíróságnak átadni;

4. minden állampolgár személyét és vagyonát mindenemű erőszakoskodás ellen megvédeni;

5. tűzvész, árvíz és minden más veszélyeztetett helyen megjelenni és ott a közbiztonságot fenntartani;

6. utasokat kétes biztonsági útvonalakon elkísérni;

7. a katonaszökevényeket letartóztatni és az illetékes katonai parancsnokságnak átadni;

8. minden köz által használt és annak tulajdonát képező építményre és eszközre figyelmet fordítani, a hiányosságokat és rongálásokat jelenteni, a kártevőket kinyomozni;

9. a közlekedési szabályok megtartását ellenőrizni; és

10. a rendőri felügyelet alá helyezett egyének és a szabadon bocsátott büntetettek felett az ellenőrzést gyakorolni.⁸

Rendes szolgálatba mindig két főből álló járőrt vezényeltek ki, amelynek képzetesebb és tapasztaltabb tagja volt a járőrvezető és a fiatalabb a járőrtárs. A portyázás — azaz a kijelölt útvonal bejárása — gyalog, lóháton vagy később kerékpáron történt, ahogy azt a Szolgálati Lap előírta. Portyázás céljaira eleinte az őrskörletet őrzáratokra osztották fel, később az őrsparancsnok a szükségnek megfelelően esetenként állította azt össze úgy, hogy a legfontosabb helyek havonta többször, a kevésbé fontosak pedig legalább egyszer legyenek ellenőrizve. Alapelv volt, hogy a csendőrzárőr ne csak a lakott, de időnként az elhagyatott és a bűnözők búvóhelyül alkalmas területeket is felkeresse. A portyázási idő tartamát úgy állapították meg, hogy megfelelő idő jusson útközben a fontos dolgok megfigyelésére, a helyi lakossággal a közbiztonsági problémák megtárgyalására.

Minden portyázási idő egyharmadát a járőr pihenésre fordította. Ha ez hat órát tartott, "nagypihenő" volt, amit a falvakban vagy községekben az erre a célra szolgáló és két ágygal rendelkező pihenőszobában kellett megtartani. A rövidebb pihenőket a járőr belátása szerint bárhol és bármikor megtarthatta, a pihenőknek azonban egyik napról a másikra nem volt szabad átterjedniük, tehát azokat vagy éjfél előtt kellett befejezni, vagy pedig éjfél után megkezdeni. Ha a járőr szolgálati vagy egyéb okok miatt előírt pihenőjét portyázás közben nem tudta megtartani, azt bevonulása után a csendőrlaktanyában tartotta meg. A szolgálatban álló járőr mulasztása

vagy szabálytalansága őrszolgálati kötelességsértésnek minősült, ami hadbírósi eljárást vont maga után.

A Csendőrség másik fontos szolgálata az illetékes bíróság, ügyészség, vagy közigazgatósági hatóság törvényes hatáskörében kiadott "felhívásai"-nak, valamint a területileg nem illetékes bírói és közigazgatási hatóságok "megkeresései"-nek teljesítése volt. Ha valamelyik előbb említett hatóság olyan szolgálatra szólította fel az őrsöt, ami törvényellenes volt vagy nem tartozott a Csendőrség szolgálati feladatai közé, az őrsparancsnok kötelessége volt a felhívást teljesítés előtt közvetlen parancsnokának döntésre felterjeszteni.

Az ellenőrző szolgálat során a parancsnok személyesen meggyőződött arról, hogy alárendeltjei eljárásuk során pontosan betartották-e a törvényeket, törvényerejű rendelkezéseket és a csendőrségi utasításban foglaltakat, szolgálatukat az előírtak szerint teljesítették-e és hivatalos hatalmukkal nem éltek-e vissza. A szolgálatban álló járőrök ellenőrzése elsősorban az őrsparancsnok kötelessége volt, de az utasítás értelmében a tisztii parancsnokoknak is kellett évenként egy bizonyos számú járőrelőrzést végezniük.

A csendőr-parancsnokságok ellenőrzését "szemlé"-nek hívták, amelyet az őrsök, szakaszok, szárnyak, vagy kerületek felettes parancsnokai foganatosítottak. Később, a csendőrségi "osztályok" létesítésekor, ezek parancsnokai is besoroltak a szemlélők közé. A Csendőrség felügyelőjének ellenőrzési és szemle-joga a testület minden tagjára, alakulatára és parancsnokságára kiterjedt.⁹ A szemlék megtartására vonatkozó részletes rendelkezést a *Szemleutasítás* tartalmazta.

Járőrözés

A járőrözés abból állt, hogy a csendőrzárőr őrskörletének minden kis zúgában gyakran és váratlanul megjelent, így a közbiztonságra veszélyes és a bűnözésre hajlamos egyéneket a bűncselekmények elkövetésétől visszatartotta. A járőr-tagjai szolgálatuk megkezdése előtt az őrsparancsnoknál jelentkeztek, aki őket öltözet és felszerelés tekintetében megvizsgálta, az előírt szolgálatra kioktatta és a szabálytalanságoktól való tartózkodásra figyelmeztette. Annak meghatározását, hogy mikor, hova,

milyen feladattal és melyik csendőr legyen szolgálatba vezényelve, teljesen az őrsparancsnokra bízta. Ebbe a jogába az előljáró parancsnokságok csak akkor avatkoztak be, ha az őrsparancsnok saját maga vagy valamelyik beosztottja javára vagy a lakosság hátrányára szabálytalanságot követett el.

A járőr szolgálati ténykedése ellen mindenkinek jogában állt panaszt tenni, ezért a járőr tagjai kötelesek voltak kívánatra igazolványukat felmutatni és megengedni, hogy az igazolást kérő egyén nevüket és beosztásukat leírhasssa.

A járőr szolgálatteljesítésének ideje alatt étel és ital szerzése vagy pihenés céljából korcsmákba, vendéglőkbe, kávéházakba vagy szállodákba nem mehetett be, ezért étkezés céljaira az őrsről hideg élelmet vitt magával. Városok, vagy községek utcáin, vasúti szolgálatban, vagy szolgálati ténykedések közben a járőr tagjainak tilos volt dohányozniuk, de azt a szabadban való portyázás és a pihenő alatt megtehették. Az utasítás értelmében a csendőr sohasem feledkezhetett meg arról, hogy a közösséget szolgálta, ezért minden ténykedésében udvariasnak és előzékenynek kellett lennie.¹⁰

Különítmények

Ahol csendőrőrs nem működött, de közbiztonsági szempontból arra az év bizonyos szakában szükség volt, a belügyminiszter a kerületi parancsnok javaslatára csendőrkülönítményt állított fel. A különítmény legtöbbször két, három, vagy négy csendőrnek meghatározott rövid időre valamely fürdőhelyre, nyaralótelepre, vagy kirándulóhelyre való kitelepítése volt. Feladata a kirándulók, fürdőzők és egyéb látogatók személy- és vagyonbiztonságának megóvása, valamint azoknak a szükséges útbaigazításokkal és tanácsokkal való ellátása volt.

A különítményeket rendeltetésük szerint nevezték el. Voltak: őr- és fürdőkülönítmények, nyári és tiszti különítmények, stb. Ezek parancsnoka rendszerint altiszt volt, de a tiszti különítmények, valamint a húszon felüli létszámmal rendelkező altiszti különítmények parancsnoklásával mindig tisztet bíztak meg. 1887-ben a Csendőrség tizenkilenc különítményéből tizenkettő fürdőhelyen működött két-két fővel, míg a többiekre három, négy vagy öt csendőrt vezényeltek ki.

A különítményeket a testület 1907-ben kezdte komolyabban alkalmazni. Ebben az évben a fürdőidény alatt a budapesti csendőrkerület területén Szentlászlófürdőn, Félixfürdőn és Menyházán volt különítmény két-két fővel és Biharfüreden négy fővel. A székesfehérvári kerületnél Savanyúkúton, Harkányban, Tarcsán, Balatonföldváron, Hévízen, Balatonfüreden és Almádin volt két-két csendőrből álló különítmény a fürdőszézon idején. Ezenkívül az I., II. és VII. kerületnek két-két, az V-nek öt, a VI-nak hét és a IV-nek tíz ilyen ideiglenes fürdőkülönítménye volt.¹¹

Őrslaktanya

Az I. világháború előtt az elhelyezési viszonyok Erdélyben elég jók voltak, de az ország többi részében — különösen a falvakban — a csendőrslaktanya sokszor egyszerű parasztházban volt elhelyezve. Sok laktanya a község félreeső zugában volt, így a helyi viszonyokat nem ismerő egyének csak hosszas keresés után találták meg. Ezeket néha úgy építették, hogy valamennyi ajtó az udvarra nyílt, ezért télen fűtése rendkívül költséges volt.

A századforduló után a városok és községek, valamint a belügyi tárca mind több és több laktanyát építtettek. 1908-ban Pfeifer Károly csendőr százados cikket írt a Csendőrségi Zsebkönyvben a laktanyával kapcsolatos kívánalmakról. Szerinte a csendőrslaktanyának a központban, könnyen megközelíthető helyen, a község háza és postahivatal közelében kellett lenni. A lakószobák célszerű elhelyezése, kényelmes beosztása, továbbá elegendő mellékhelyiség, tágas udvar, jó vizet adó kút, és nagy konyhakert szintén fontos szerepet játszott elgondolásában.¹² Javaslatára nem maradt nyomtalanul, mert az új laktanyák tervezésére már nagyobb gondot fordítottak. Az erre vonatkozó rendelkezések az őrslaktanyában a következő helyiségeket írták elő: őrsiroda, legénységi szoba, konyha, az őrsfőzőnő szobája, ládás-kamra, sertés- és baromfiól, valamint a lovasőrsökön istálló és zaboskamra.

Az őrsiroda az őrsvezető, illetve őrsparancsnok munkahelye és lakószobája volt. Bútorzata íróasztalból, iromány- és ruhaszekrényből, valamint pénztárasztalból állt. Itt volt még a díszruha-láda és az őrsparancsnok ágya, ez utóbbi még akkor is,

ha az őrsparancsnok családos volt és a laktanyában lévő külön lakásban vagy a laktanyán kívül lakott is.

A legénységi szobák száma az őrs létszámához igazodott és azok berendezését az *Illetékszabályzat* határozta meg. Minden csendőrnek volt egy vaságya a mögötte felállított polcos ruha- és fegyverfogással, valamint egy irat- és ruhaszekrénye. A szobában még egy — étkezési, tanulási és oktatási célokat szolgáló — nagy asztal is volt megfelelő számú ülőhellyel.

A Szolgálati Utasítás "Szobarend" című fejezete pontosan előírta, hogy a csendőr egyenruháját, fegyverzetét, lábbelijét, írószereit és egyéb szolgálatban használt tárgyait hol és hogyan helyezze el. Az elhelyezés szabályszerűségét a szobaparancsnok időnként ellenőrizte. A csendőr magántárgyait külön erre a célra készített zárható ládában tartotta.

Rendszerint a legénységi szobában volt még az őrs könyvtára is, amely a *Csendőrségi Lapok* bekötött évfolyamaiból, tanulásos és szórakoztató történeteket tartalmazó könyvekből és folyóiratokból állt. A legfontosabb szolgálati könyveket, a *Csendőrségi Szolgálati Utasítást*, a *Büntetőtörvénykönyvet* és a *Nyomozástant* a csendőr köteles volt magának beszerezni.

Igen sok csendőrlaktanyában egy kétszoba-konyhás lakás is volt a nős őrsparancsnok részére. Ha a parancsnok nőtlen volt, a lakást a rangban következő családos csendőrnek utalták ki.

2. SZEMÉLYI ÜGYEK

Legénységi felvétel

Amikor Tisza Kálmán a közbiztonsági szolgálat megszervezéséről szóló törvényjavaslatot benyújtotta, ugyanakkor Keresztési Szende Béla honvédelmi miniszter is előterjesztett egy törvényjavaslatot, amely a csendőrlegénység felvételének módjait kívánta szabályozni. A törvényjavaslatot az országgyűlés képviselőháza 1881 január 19-én kezdte tárgyalni. Előadója Ráday Gedeon országgyűlési képviselő volt, aki — mint a Szeged-környéki rablók megfékezésére kiküldött kormánybiztos — jól ismerte az akkori közbiztonsági szervek gyengeségeit. Ráday beszéde után az országgyűlés a javaslatot eredeti szövegében elfogadta, a király szentesítette és 1881. évi II. tör-

vénycikk néven bekerült a magyar törvénytárba.

E törvény értelmében csendőrségi szolgálatra azok a legénységi állományú egyének jelentkezhettek, a) akik a közös hadseregben vagy a honvédségben az altiszti rendfokozatot elérték és közszolgálati alkalmazásra igényük volt; b) akik katonai szolgálati kötelezettségüknek már eleget tettek; c) akiket a hadsereg huzamosabb időre szabadságolt; és d) akik a hadseregben mint tartalékosok szolgáltak. Azokat, akik a tényleges katonai szolgálatból léptek át a Csendőrséghez és ott legalább négy évet szolgáltak, a hadi kötelékből két évvel hamarabb elbocsátották. Ezeket a katonai fegyvergyakorlatokra való behívás alól is felmentették.¹³

A csendőrségi felvételhez az Utasítás a következő feltételeket írta elő: 1. magyar állampolgárság; 2. feddhetetlen előélet; 3. megfelelő szellemi képesség; 4. húsz és negyven közötti életkor; 5. nőtlenségi vagy gyermek nélküli özvegyeségi állapot; 6. kifogástalan egészségi állapot; 7. legalább 163 centiméter testmagasság; 8. írni, olvasni és számolni tudás; 9. a magyar nyelv tökéletes ismerete; és azon vidék kisebbségi nyelvének ismerete, ahol mint csendőr szolgálni óhajtott.¹⁴ Azoknak a kiskorú egyéneknek, akik a Csendőrségbe akartak lépni, a felvételnél szüleik vagy törvényes gyámjuk írásbeli beleegyezését is be kellett adni. A fenti rendelkezéseknek az volt a céljuk, hogy minél több egyén pályázhasson a Csendőrséghez s így minél több jelentkezőből válogathassák ki a szükséges utánpótlást.

A Csendőrséghez felvett egyének próbaszolgálatra hat hónap volt. Ezalatt a szárnynál elméleti és az őrsön gyakorlati oktatást kaptak. A próbaszolgálat után a felvett egyén két tanú előtt háromévi csendőrségi szolgálatra kötelezte magát. Ennek letelte után az illető "kötelezvény"-ét évente megújíthatta. Minden legénységi állományú egyént a legelső rendfokozatban vettek át a testülethez.

Kilépés

Elbocsátották vagy el kellett bocsátani a Csendőrségtől azt:

1. aki a letelt szolgálati kötelezettség után kérte elbocsátását;
2. aki a próbaszolgálat alatt alkalmatlannak bizonyult;

3. akit a haditörvényszék lefokozásra ítelt;
4. akire az iszákosságot, a szolgálati hanyagságot vagy a botrányos életmódot rábizonyították;
5. akinél méltánylást érdemlő családi körülmények forogtak fent;
6. akinek elbocsátását a testület létszámának csökkentése szükségessé tette.

Kiképzés

A Csendőrség kezdettől fogva igen nagy gondot fordított tagjainak kiképzésére. Az 1881-ben kiadott Utasítás hathónapos próbaszolgálatot írt elő. Ezt az időt csendőrségi kiképzésre kellett fordítani. Országos csendőriskolák ebben az időben még nem voltak, ezért a kiképzés a csendőrkerületeknél történt. Minden kerülethez oktatótiszteket osztottak be, aki néhány altiszttel együtt csak oktatással foglalkozott. Elsősorban az újoncokat képezték ki, de ezek hiányában a kerületi parancsnok csendőröket vezényelhetett az iskolába továbbképzésre.

A csendőrújoncok először a szükséges elméleti oktatást kapták meg. Ez főképpen a törvények, rendeletek és a csendőrségi Utasítás ismeretéből, valamint a bűncselekmények felderítéséhez és nyomozásához szükséges alapismeretekből állt. A kiképzés gyakorlati része az őrsökön folyt, ahol az újonc ismeretei — egy idősebb csendőrrel az őrskörlet portyázása közben — naponta gyarapodtak.

A hathónapos oktatás végén a próbaszolgálatosok írásbeli és szóbeli vizsgát tettek. A vizsgáló bizottság a kerületi parancsnokból, egy alantos és egy számvivő tisztből állt. A sikeres vizsga után az újoncot véglegesítették; tizedesi rangot kapott, letette a csendőresküti, aláírta a hároméves kötelezőt, majd megkapta őrsbeosztását. A csendőresküti két tanú jelenlétében írta alá. Ebben az illető megígérte az ország törvényeinek pontos betartását, a közbiztonsági szolgálat hűséges ellátását, engedelmességet ígért a királynak, csendőrségi feljebbvalóinak és az illetékes hatóságoknak.

Tiszti felvétel és kiképzés

A tiszti létszámot elsősorban a testületből pótolták fokozatos

előléptetéssel az 1893. évi XXXVI. törvénycikk alapján. A felvételnél, valamint a csendőrtiszti előléptetéseknél a hadsereg tagjaival szemben előnyben részesültek a vármegyéknél előzőleg közbiztonsági szolgálatban lévő csendbiztosok is, akik erre az 1881. évi III. törvénycikk 6. szakasza alapján jogosultak voltak.

A szolgálatban kipróbált olyan nőtlen altisztek, akik kiváló minősítésen kívül még megfelelő általános műveltséggel is rendelkeztek, az illetékes parancsnok javaslata alapján a m. kir. Ludovika Akadémiára kerültek, vagy kivételesen honvédtiszti vizsgára bocsátották őket. Az akadémiát végzett vagy a tiszti vizsgát letett altisztek hadapródok lettek. (30-32. melléklet)

Átkerülhettek a Csendőrséghez a cs. és kir. közös hadseregben szolgáló és a m. kir. honvédség tényleges vagy tartalékos állományából a kifogástalan minősítéssel rendelkező tisztek és tisztjelöltek is. Ezek a közös hadseregben vagy a honvédségben viselt rangjukról lemondtak és mint próbaszolgálatos csendőr tizedesek a hat hónapig tartó csendőriskolába kerültek. Csak ennek elvégzése után nevezték ki őket csendőr őrmesterekké és később csendőr hadapródokká.

A cs. és kir. közös hadseregtől vagy a m. kir. honvédségtől így átkerült volt tisztek és tisztjelöltek, akik a Csendőrségnél a hadapródi rendfokozatot az előzőleg említett módon elérték, valamint a testület kebeléből hadapródokká átminősített csendőrtisztek csendőrtisztekké való kinevezéséhez még külön csendőrtiszti szakvizsgát is kellett tenni. A szakvizsgabizottság elnöke mindig egy csendőrkerületi parancsnok volt, tagjai sorában pedig néhány csendőrtiszt és egy csendőr számvivő foglalt helyet. A vizsgabizottság összeállítását, a vizsga anyagát és az ezzel kapcsolatos egyéb teendőket miniszteri rendeletek szabályozták.

Rendfokozatok

A Csendőrség 1888-as Zsebkönyve a következő rendfokozatokat tüntette fel: 1. csendőr, 2. címzetes őrsvezető, 3. őrsvezető, 4. címzetes őrmester, 5. őrmester, 6. hadapród, 7. hadnagy, 8. másodosztályú százados, 9. első osztályú százados, 10. őrnagy, 11. alezredes, és 12. ezredes.

Az előléptetés joga őrmesterig bezárólag a kerületi parancs-

nokot illette meg. A hadapródi kinevezés a belügy- és honvédelmi miniszterek kölcsönös megállapodásával történt. A tiszteket hadnagyi rendfokozattól felfelé a király nevezte ki.

Nősülés

A testület tagjainak nősülését külön utasítás szabályozta. Ezt a belügy- és honvédelmi miniszterek készítették a csendőrségi szolgálat különlegességének figyelembe vételével. Ők állapították meg a nős csendőrök arányszámát is. Az 1881-es Csendőrségi Utasítás szerint egy csendőrkerületen belül a csendőröknek csupán tíz százaléka lehetett nős.¹⁵ Később a nősök arányszámát felemelték ugyan, de a csendőr csak a harmincadik életévének betöltése után nősülhetett. A nősülési engedély kiadásánál a menyasszony és családja erkölcsét és nemzethűségét is felülvizsgálták, amit mindig csendőrtiszt fogatosított. A kivizsgálási jelentést a kerületi parancsnokhoz terjesztették fel döntésre. Hasonló eljárást alkalmaztak a tisztek nősülésénél is azzal a különbséggel, hogy a tisztek nősülését csak a honvédelmi miniszter engedélyezhette.

Magánélet

Az 1881-es Utasítás szerint a csendőrök magánéletének is kifogástalannak kellett lennie. Semmiféle ajándékot, még enni- valót sem fogadhattak el senkitől. Szolgálati idő alatt étkezés céljából sem mehettek be az éttermekbe vagy korcsmákba. Ugyancsak tilos volt szolgálati idő alatt szeszes italt inniuk vagy mások jelenlétében dohányozniuk. Szolgálati időn kívül sem látogathattak kétes hírű korcsmákat vagy vendéglőket és nem mutatkozhattak rossz hírű nőkkel sem. Kártyázás pénzben, tivornyázás és adósság-csinálás a csendőröknél nem fordulhatott elő.

Az Utasítás szerint a csendőrnek mind hivatalos eljárásában, mind azon kívül is komoly és előzékeny magatartást kellett tanúsítania, szavában és tetteiben mindazt tapintatosan el kellett kerülnie, ami szolgálati fellépését megnehezítette volna és az intézmény jó hírvének kisebbitésére szolgálhatott volna.

Külön csendőr erények fejlődtek ki, melyek más emberben is meglehettek ugyan, de nem állt módjukban azokat gyakorolni

is, míg a csendőrnek ezek tulajdonában kellett lennie. Ilyenek voltak a pártatlanság és igazságszeretet, az önzetlenség és megvesztegethetetlenség, a bajtársiasság és hivatásszeretet.

Magánélete szolgálati feladataival párhuzamos, mert aki másoktól törvénytiszteletet és erkölcsösséget kíván, annak elsősorban magának kell példát mutatnia. Élettársát és szórakozásait is meg kellett tehát válogatnia, s aki mindezen kívánalmaknak nem tudott megfelelni, az nem lehetett, illetve nem maradhatott a testület tagja. Kifejezett erkölcsi testület volt, mely e tekintetben különösen falu helyen – közvetlenül a papság után következett.¹⁶

Illetmények

A csendőrök illetménye három részből tevődött össze: a havi fizetésből, a szolgálati pótdíjből és az egyéb járulékokból.

1. A havi fizetés mind a tiszteknél, mind az altiszteknél és csendőröknél azonos volt a honvédség hasonló rendfokozatú egyéneinek fizetésével. Ezt az összeget a tiszteknek havonta, a legénységi állományú egyéneknek kezdetben minden hó 1., 11. és 21. napján, később pedig havonta fizették ki.

2. A csendőr legénység a fizetésen felül szolgálati idejének nagyságához idomított csendőrségi pótdíjat is kapott. Ez a pótdíj a közbiztonsági szolgálatban eltöltött négy év befejeztével kezdődött és összege évente emelkedett.

3. Az egyéb járulékokhoz lehetett számítani a következőket:

Utazási pótdíj járt a testület minden tagjának, aki állomáshelyén kívül legalább 24 órai szolgálatot teljesített. Ebben az esetben a törzstiszteknek négy, a főtiszteknek két forintot, alacsonyabb rendfokozat esetén pedig napi ötven krajcárt fizettek. Ugyanezt az összeget kapták a testület tagjai az esetleges áthelyezésck vagy rendkívüli vezénylések esetén is.

A letartóztatott egyén bíróságra való kíséréséért a csendőr külön pótdíjat kapott; az őrmester napi egy forintot, a csendőr hetven krajcárt, valamint az oda- és visszautazási költségeket. Ezt elővezetési pótdíjnak hívták.

A legénységi állományú egyéneknek étkezési pótlék is járt abban az esetben, amikor szolgálati ideje nem tette lehetővé

otthon, vagy saját őrszlaktanyájában az étkezést.

Kórházi ápolásnál az oda- és visszautazást is fizették. Az ápolás idején a nő csendőr családja teljes, a nőtlen csendőr pedig a körülményekhez igazodó részleges fizetést kapott.

Ezekon felül a Csendőrség minden egyes tagjának ingyen lakás járt. A nőtlen legénység az őrsökön és iskolákban kincstári vagy bérelt laktanyákban kapott elhelyezést. Itt a szobák számát, a bútorok minőségét és mennyiségét, a mellékhelyiségeket és az istálló nagyságát pontosan előírták. Az őrsön egy szobában legfeljebb négyen lakhattak. Az épület és a butorok karbantartására, fűtésre, világításra és tisztogatásra a kincstár külön átalányokat folyósított. A loápolókat külön fizették.

Amennyiben a Csendőrség nem rendelkezett megfelelő lakással és a tiszt saját vagy bérelt lakásban lakott, neki lakbér járt. Ez esetben az 1880-as években a kerületi parancsnok 525, az alezredes és őrnagy 440, a százados 315, a főhadnagy és hadnagy évente 210 forintot kapott lakbér címen. Később az ország városait lakbérosztályokba sorozták. A tisztek és nő altisztek a nekik járó lakás nagysága szerint állomáshelyük lakbérosztálya alapján kapták lakbérüket.

Nyugdíj

A Csendőrség tagjainak nyugdíjigényét törvény szabályozta. A tisztek a honvédség ugyanolyan rangú tisztjeivel egyenlő nagyságú nyugdíjat kaptak. A legénységi állományú egyén tízévi szolgálat után megkapta a tizenötödik szolgálati év fizetésének egyharmadát, tizenöt év után a huszadik szolgálati év három nyolcadát, húsz év után a huszonötödik szolgálati év négy nyolcadát és így tovább. Az, aki negyven évet szolgált, utolsó fizetésének teljes összegét kapta nyugdíjként. (33. melléklet)

A törvény kitért arra is, hogy ha a csendőr szolgálatteljesítés közben önhibáján kívül szolgálatképtelenné vált volna, nyugdíjának kiszabása előtt szolgálati éveivel még tíz évet hozzá kellett számítani. Ha pedig valamely csendőrtiszt vagy csendőr az előzőleg említett körülmények miatt elhalálozott volna, az özvegynek és az árváknak a nyugdíj abban az összegben járt, mintha az elhunyt negyven évet szolgált volna.

A harmincas évektől a Csendőrség egyéneinek illetményeit és

nyugdíját a *Csendőrségi Illetményszabályzat* állapította meg. E szerint tízévi szolgálat után a csendőr tényleges illetményeinek negyven százalékat kapta nyugdíjként. Minden további szolgálati év két százalékkal emelte meg nyugdíját, ami a negyvenedik év betöltésével száz százalék lett. A szolgálat nehézségére való tekintettel az altisztek nyugdíjba beszámított idejét egyharmaddal többre értékelték, mint amennyi a valóságos szolgálatban eltöltött idejük volt.

Ruházat

A Csendőrség tagjainak ruházattal való ellátására a belügyminiszter minden véglegesített csendőr részére egy bizonyos összeget utalt ki, amit "tömeg-átalány"-nak neveztek. Ezt az összeget az illetékes gazdasági hivatal félvényként a csendőr javára írta. Ennek terhére a nevében lévő összeg erejéig minden csendőr évente kétszer kifogástalan minőségű egyenruhát, lábbelit, fehérneműt, egyéb öltözeti és felszerelési tárgyakat vásárolhatott a Budapesten lévő Csendőrségi Felszerelési Anyagraktártól. Az intézményt 1912-ben a ruházattal és felszereléssel való egységesebb és gazdaságosabb ellátás céljaira állították fel. Szervezője és első vezetője Nemesszeghy László számvivő százados volt.

Az Anyagraktár a ruhákat a csendőr méretei szerint egyenruhaszabókkal készítette el. A szolgálati évek folyamán összegyűlt átalány-megtakarítás a csendőr személyi vagyona lett, amit leszereléskor vagy nyugdíjbamenetele alkalmával készpénzben megkapott. Ezért gondosan vigyázott öltözeti cikkeire, hogy minél több pénzt takaríthasson meg. Hogy a csendőrök mindig rendesen öltözködjének, a szárnyparancsnok szemle alkalmával ruhavizsgát tartott és a kopottnak minősített ruhadarabok helyett a csendőrt újak beszerzésére utasította.

Az Erdélyi Csendőrségnél a régi osztrák eredetű kabátokat használták. Amikor a magyarországi csendőrkerületeket felállították, a csendőrtisztek részére ugyanolyan szabású atillákat rendszeresítettek, mint amilyeneket akkor a honvédtisztek viseltek. Színük azonban különböző volt, mert a Csendőrségnél ezek sötétzöld posztóból készültek buzérvörös hajtokákkal. A legénységnek hasonló színű zubbonya volt buzérvörös ujj- és

gallérszinórzattal. Később ezeket mind a tiszteknél, mind a legénységénél "dolmány"-okra cserélték fel, amelyeken a pitykegombok és a zsinórozás bizonyos fokú magyaros jelleget adott az egyenruhának. Ehhez fekete pantalló-nadrág tartozott fekete cipővel. Szolgálatban a csendőr kakastollas kalapot viselt, szolgálaton kívül fekete társasági sapkát hordott piros szegéllyel.¹⁷

Az első világháború után a testület egyenruhája a honvédségéhez hasonló khaki lett, de kettős, acélzöld és buzérvörös hajtókával. A rendfokozati elnevezések és jelzések teljesen megegyeztek a honvédségivel. Ez meg is maradt a testület feloszlásáig.

A tisztek nem kaptak külön ruhaátalányt, de a ruházati és felszerelési anyagot méltányos áron saját költségükre beszerezhették a Csendőrségi Felszerelési Anyagraktártól. Azt a saját maguk által kiválasztott katonaszabókkal varratták meg az *Öltözeti Szabályzat*ban előírtak szerint.

Járőrvezetői jelvény

A járőrvezetői jelvényt 1895 április 17-én rendszeresítették a szolgálatban álló rangban idősebb csendőr részére. Ez aranyszínű fémből sajtolt 4.4 centiméter átmérőjű kerek kokárda volt, melynek 3 centiméter átmérőjű világos buzérvörös színű közép mezejét a magyar Szent Korona kicsinyített másolata díszítette. A járőrvezetői jelvényt a járőrvezető zubbonyának jobb oldalán a felső zseb fölött viselte, amit az őrsparancsnok tűzött fel.

Étkezés

A testületen belül a csendőrőrsöt egy kis önálló családnak tekintették. Ezen elgondolás alapján az őrsök nőtlen tagjai ételmezésük ellátására "közgazdálkodás"-t létesítettek. Maguk közül választottak közgazdálkodás-vezetőt és felfogadtak egy negyven éven felüli, kifogástalan erkölcsi magaviseletű, nemzeti-hűségi szempontból megbízható, büntetlen előéletű szakácsnőt. Minden hónap elején az ételmezésére, valamint az egyéb kiadások fedezésére szükséges hozzájárulást saját illetményükből előre befizették. A rendkívüli beszerzéseket, a heti étrendet, valamint a közgazdálkodás egyéb problémáit a csendőrök közös megállapodással intézték el.

Ahol erre alkalom adódott, a közgazdálkodásban résztvevők a laktanyaudvar elkerített részén zöldségeskertet létesítettek, gyümölcsfákat ültettek, baromfiakat és sertéseket neveltek. Ez nemcsak szolgálaton kívüli időtöltést és szórakozást biztosított a tagoknak, de esetleges családi életükre is előkészítette őket. A közgazdálkodások saját ételmezésük feljavítására egy kis darab földet is bérelhettek. Az erről szóló írásbeli szerződést a kerületi parancsnok átvizsgálta s ha az megfelelt az utasítások követelményeinek, jóváhagyta.

A szolgálatban álló csendőrtisztek a közgazdálkodás konyhájáról étkeztek, de minden étkezésért a tagok részére megállapított összeg másfélszeresét fizették a közgazdálkodásnak.

3: KIEMELKEDŐ ESEMÉNYEK

A betyárvilág felszámolása

Az újonnan felállított Csendőrség kiemelkedő eseményei közé tartozott a betyárvilág teljes felszámolása. Ezt a feladatot a testület felállítása napján, sőt egyes helyeken működésének hivatalos megkezdése előtt kezdte el és az első öt év alatt majdnem teljesen megtisztította az országot a rablóbandáktól. Mint történelmi tényt lehet megemlíteni a következő eseteket:

1. Tiszafüreden a csendőrőrsöt 1883 január 1-ével állították fel. Pál Dániel őrsvezető két beosztottjával már korábban beérkezett az őrsre, hogy a szolgálat átvételére előkészüljön. December 26-án, a szolgálat átvétele előtt öt nappal, amikor még a pandúroknak kellett a közbiztonságra vigyázniuk, két ismert rablóbetjár érkezett a községbe. Egy üzletet kiraboltak és lovaskocsit zsákmányolva továbbálltak. A pandúrok értesítették az őrsvezetőt, aki két csendőrével a rablók után iramodott. Hosszas tűzharc fejlődött ki közöttük és az őrsvezető elmaradt csendőreitől függetlenül egyedül elfogta mindkét betyárt. (34. melléklet)

2. Zalaegerszeg csendőr-szakaszparancsnoka, Marssó Lőrinc hadnagy, 1884 áprilisában értesült arról, hogy a híres haramiavezér, Savanyó József, szakasza területén bujkált. Tüstént kirendelt egy járőrt a bandita búvóhelyének kinyomo-

zására. A nyomok Tapolca község határába vezettek, ahol még három csendőr csatlakozott a nyomozó járőrhez. Hosszas puhatolózások és Marssó hadnagy utasításai alapján sikerült a gonosztevőt egyik társával május 4-én elfogni és a környéken a közbiztonságot helyreállítani. (35. melléklet)

3. Oroszlán Palit, az utolsó bakonyi betyárt is csendőrök fogták el 1887 szeptemberében. Oroszlán előző rablásai és gyilkosságai miatt tizenöt évet ült börtönben, ahonnan néhány társával megszökött. Újra kezdte rablásait. A Csendőrség a Zala völgyében valóságos hajtóvadászatot rendelt Oroszlán Pali és tizenhárom rablótársa ellen. A Baksay Sándor csendőr hadnagy parancsnoksága alatt álló csendőröknek sikerült a rablókat elfogniuk és ezzel a bakonyi utakat veszélytelenekké tenniük.¹⁸

Baksayn kívül még sok névtelen csendőr vett részt az ország különböző részeiben garázdálkodó rablók kézrekerítésében. Ez a közbiztonság megszilárdulásához és a testület tekintélyének emeléséhez vezetett. A korabeli csendőrségi zsebkönyvek részletesen foglalkoztak ezekkel a nyomozásokkal, valamint a veszélyesebb rablók elfogásával. A Magyarországon 1945 után megjelent és a betyárvilággal foglalkozó könyvek is megemlégték a Csendőrség szerepét a rablók felszámolásában, de elhallgatták a testület küzdelmének közbiztonsági jelentőségét és eredményét. (36. és 37. melléklet)

Meg kell még emlékezni arról a hónapokig tartó fegyveres harcról, amit a fiatal testület tagjai folytattak Bács-Bodrog megyében a garázdálkodó szerbekkel, akik 1886-ban és 1887-ben a Délvidéken számos gyilkosságot, betörést és postarablást követtek el. Ártalmatlanná tételüket megnehezítette az országhatár közelsége és az őket rejtegető nagyszámú rokonságuk. Hosszú és fáradságos küzdelem után, amelyben egy csendőrt agyonlőttek és többet megsebesítettek, sikerült a többször szétugrasztott banda minden tagját ártalmatlanná tenni. A fegyveres harcot személyesen vezető Kalló Antal csendőr főhadnagy, újvidéki szakaszparancsnokot a Monarchiában oly ritkán adományozott Katonai Érdemkeresztrel tüntették ki. Rajta kívül több résztvevő csendőr kapott honvédelmi miniszteri dícsérő okiratot, illetve pénzjutalmat.

Központi vezetés

Amikor az 1881. évi III. törvénycikk a csendőr-parancsnokságokat közvetlenül a belügy- és honvédelmi miniszter hatáskörébe utalta, nem intézkedett egy felsőfokú csendőrségi intézményről, amely a kerületek egyöntetű és szakszerű irányítását, valamint azok szoros együttműködését biztosította volna. Ezen hiányosságon segített az 1886 október 13-án kelt legfelsőbb elhatározással kiadott rendelet. Ezzel a király a honvédelmi minisztériumban ideiglenes minőségben működő csendőrségi irodát állandósította és azt a minisztérium IV. Csendőrségi Osztályává minősítette. Az osztály élére az onnan nyugállományba vonuló Schatz Lajos csendőr ezredes utódként Török Ferenc csendőr ezredest nevezte ki, akit ideiglenesen megbízott a magyar Szent Korona országaihoz tartozó Csendőrség felügyelőjének teendőivel is.¹⁹ Ezzel a megbizatással a felügyelő parancsadási jogot kapott valamennyi magyar és horvát-szlávon csendőrkerületi parancsnokságokhoz tartozó tiszti és legénységi állományú egyén felett. Az osztályvezető-felügyelő egy helyettessel, két-három tiszttel és ugyanannyi altiszttel végezte a magyarországi Csendőrség személyi ügyeinek vezetését, a kiképzés irányítását és a fegyelem kezelését. A csendőr felügyelői állást csak 1894-ben véglegesítették. Ekkor a király a felügyelőiséget állandó jellegűvé tette és elválasztotta a honvédelmi minisztérium csendőrségi osztályától.

Az 1904. évben a m. kir. belügyminisztérium kebelében is felállítottak egy csendőrségi osztályt. Ez egy osztályvezetőből, annak helyetteséből, egy számvivő tisztből és néhány altisztből állt. Az osztály 1904 december 14-én kezdte meg hivatali működését; első vezetője Kosztka Pál csendőr ezredes lett. A belügyminisztériumnak ez a csendőrségi szolgálati osztálya foglalkozott országos viszonylatban a Csendőrség közbiztonsági és gazdasági ügyeivel.²⁰

A m. kir. Csendőrség felügyelőjének feladatát és hatáskörét a részére külön kiadott *Szervi Határozványok* állapították meg, amelyek szerint felügyelt a kerületi parancsnokságok, valamint ezeken keresztül az egész testület szellemére és működésére. A felügyelő az egyes kerületeket háromévenként szemlélte meg, az általa nem ellenőrzött kerületeket pedig helyettese látogatta

meg. A Csendőrség felügyelője rendszerint altábornagy volt s alatta két tábornok is szolgált. Ezek közül a rangidős volt a Csendőrség felügyelőjének a helyettese. A felügyelősnél volt még egy segédtsízt, parancsírtsízt, egészségügyi főnök és ügyész, valamint néhány előadótiszt és irodai segédmunkás.

Évkönyv

Az 1884. évben jelent meg első alkalommal a Szelestey Károly csendőr százados által szerkesztett, Kolozsvárott kiadott könyvecske: a *M. kir. Csendőrség Évkönyve*. Ez feltüntette a Csendőrség teljes állományát és elhelyezését, megemlítette a parancsnokokat és azok beosztását. Ezenkívül nyilvánosságra hozta a különböző dícséreteket és kitüntetések, tanulmányt közölt a tereptani ismeretekről, a bűnügyi nyomozásról és ismertetett néhány tanulságos esetet is.

Zsebkönyv

A Csendőrségi Zsebkönyv két fiatal tisztt, Kosztka Pál II. osztályú százados és Koreska Vilmos főhadnagy kezdeményezésére 1887-ben létesült. Kosztka ebben az időben a budapesti III. számú csendőrkerületnél szolgált, mint segédtsízt, Koreska pedig ugyanakkor a honvédelmi minisztérium csendőrségi osztályán dolgozott. A két barát javaslata alapján tisztekből és altisztekből szerkesztő bizottságot alakítottak. A felügyeletre és a kiadások, számadások felülvizsgálására Török Ferenc tábornokot kérték meg. A Zsebkönyv feladatát annak 1888-ban megjelent második kiadása a következőkben foglalta össze:

Midőn a magyar királyi Csendőrségi Zsebkönyv szerkesztő bizottsága ezen zsebkönyvnek 1888. évi második évfolyamát a nyilvánosságnak és közhasználatnak ezennel átadja, ugyanazon célok lebegnek szemei előtt most is, mint amelyek az alapvető első évfolyam kibocsátásával elérni szándékoltattak, t. i.; hogy az mint a testület legsajátosabb közös kézikönyve a szakösmereteket egyöntetűen terjessze, a közszellemet erősítse, nemes vetélkedésre buzdítson, általában a testület tagjaiban is a képzettség magasabb színvonalára emelni segítsen és mindamelllett a vállalat tiszta jövedelme által a csendőrségi

jutalmazási alap jelenleg szerény összegét gyarapítva, a legényesség legérdemteljessebbjeinek a megérdemelt erkölcsi mellett, a méltányos anyagi előismerést is biztosítsa.

Ugyanekkor a Zsebkönyv beszámolt az első évfolyam anyagi helyzetéről is. E szerint az 1887-es első Zsebkönyv bevétele az önkéntes előfizetésekből 3.427 forint, kiadása 2.490 forint volt. A fennmaradó tiszta haszonból az 1888-as Zsebkönyv előzetes kiadásaira visszatartottak 37 forintot, a 900 forintot pedig befizették a m. kir. Csendőrség Jutalmazási Alapjára.

A bizottság a második előfizetési felhívásban tizenöt aranyat tűzött ki pályadíjjul olyan eredeti munkára, amely a gyalogjárőr magatartását és rendes szolgálati teendőit a legjobban tárgyalja.²¹

Ez a Zsebkönyv a Csendőrség felosztásáig minden évben megjelent, ismertette a testület szervezetét, területi elhelyezését, tisztjeinek és tiszthelyetteseinek nevét, beosztását, rendfokozatát és kitüntetéseit. Beszámolt a közbiztonsági szolgálat legújabb vívmányairól és a legfontosabb tanulságos nyomozásokról is.

Tábori Csendőrség megszervezése

A tábori rendészeti szolgálat ellátása éppen úgy, mint a közbiztonsági szolgálaté, az idők folyamán sok változáson ment keresztül. Ez a XIX. század kezdetétől az osztrák birodalom, majd az Osztrák-Magyar Monarchia területén a következőképpen fejlődött.

Mikor 1815-ben Lombardiát az osztrák tartományokhoz csatolták, a kormány az ott talált zsandárságot átvette. Ez akkor tizenegy szárnyból — azaz katonanyelven tizenegy századból — állt, amelyekből háború esetén egyet tábori rendészeti szolgálatra osztottak be. A tábori zsandárok jogai és kötelességei az 1817-ben kiadott szabályzat szerint a következők voltak:

1. Kémek és gyanús egyének megfigyelése, fosztogatók elfogása, a hadseregen kívül álló személyek katonai körletből való eltávolítása. Az engedély nélkül csatangoló katonák elfogása és illetékes parancsnokságukhoz való előállítás. A kijelölt katonai körlet állandó portyázása, felesleges nőszemélyek és kereskedők eltávolítása, polgári egyének bántalmazásának megakadályozása. A lakosság vagyonának indokolatlan

pusztítástól való megvédése, hadifoglyok kísérése, szökevények elfogása. Élelmiszerek és bor kiosztásánál a rendre való felügyelet, katonai és polgári raktárakban a rend fenntartása. Zsarolások és meg nem engedett harácsolások kinyomozása és a vétkesek feljelentése, meneteknél és visszavonulásoknál a rendre való felügyelés.

2. A tábori zsandárok harcvonala mögött felállított őrszei azokat a katonákat, akik magukat az ütközetből kivonni igyekeztek, a harcvonalba visszaküldték. A sebesültszállító kocsikat elkísérték, hogy a sebesültvivők a kötőhelyen sokáig ne időzzenek; az ütközet után a csatateret leportyázták, a szétvert egységeket egyesítették és a még feltalálható sebesülteknek segélyt nyújtottak.

3. A tábori zsandárnak jogában állt az őt tettelesen bántalmazó katonát felkoncolni és az őt szolgálatában akadályozó tisztet feljelenteni, aki ezért rangjával fizetett. Viszont a tábori zsandárt, ha hatalmával visszaélt, a katonai bíróság halálra ítéltette.

Az osztrák-olasz háború kitörése után, 1848-ban az osztrák hadsereg parancsnoka, Radetzky tábornagy a lombardiai zsandárságot kis létszáma miatt nem alkalmazta. Két új katonai rendészeti szervet állított fel "vadászcsapat" és "törzs dragonyos osztály" néven. Az elsőt a harcoló csapat, a másodikat a főhadiszállás körüli rendészeti és küldönccszolgálatok ellátására alkalmazták. Mindkét alakulat tisztjeit és legénységét a hadsereg ezreideiből válogatták ki a megbízhatóság, nyelvismeret és leleményesség alapján.

Az osztrák zsandárezredek felállítása után az 1855 június 21-én kelt legfelsőbb határozat a Radetzky-féle vadász- és dragonyos alakulatokat feloszlatta, helyette a tábori rendészet ellátását a zsandárságra bízta. Minden hadsereg egy hadiszárnyat kapott, amely zsandár törzstiszt parancsnoksága alatt állott. A hadtesteknél tíz főből álló zsandárosztagok voltak. Az osztagok feladata a katonai rendészet ellátása, parancsnoki meghagyások és bizonyos küldönccszolgálat teljesítése, sebesültek és betegek kísérése, valamint védőrség megszervezése és felügyelete volt.

A kiegyezéskor, 1867-ben a zsandárságot felmentették a

tábori rendészeti szolgálat alól. Azt ismét a katonai ezredekben kiválasztott altiszti osztagokra bízta. A hadosztály három, a hadtest nyolc és a hadsereg negyvenhét főt kapott erre a célra. Ezt a létszámot később lényegesen felemelték. Csak megbízható, bátor és több nyelvet beszélő egyéneket válogattak össze. Az így összeállított tábori rendőrség azonban nem felelt meg a követelményeknek, mert annak tagjait nem képezték ki kellőképpen a tábori rendészeti szolgálatra.

Az 1888. évben a minisztériumok között megkezdett tárgyalások alapján a tábori rendészeti szolgálat ellátását az osztrákoknál ismét a zsandárságra, magyar részről pedig a Csendőrségre bízta. A megállapodások értelmében 1889-től a m. kir. Csendőrségnek kilenc tisztet, százhat főnyi gyalogcsendőrt kellett háború esetén a honvédséghez vezényelnie. A kiválasztottakat minden második évben felállított szaktanfolyamon képezték ki, amelynek időtartamát 1894-ben négy hétben állapították meg, amikor vezérkari tisztek oktatták a hallgatókat a szolgálati teendőikre. Ezzel egyidőben megkezdtek a tábori rendészet számára szükséges utasítások kidolgozását. A belügyminiszter azokat átnézte és 1889-ben használatra kiadta. A következő évtől a tábori rendészet ellátására kiválasztott csendőröket gyakorlati kiképzésük és a hadsereggel való együttműködésük elsajátítása céljából minden nagyobb hadgyakorlatra kirendelték. A hadvezetőség 1894-től lovas tábori csendőröket is kapott, akiknek kiképzését a gyalogos tábori csendőri tanfolyamok mintájára szervezték meg.²²

Az ezredéves kiállítás

Magyarország 1896-ban ünnepelte fennállásának ezredik évfordulóját. Ebből az alkalomból különösen Budapesten nagy ünnepélyeket és kiállításokat rendeztek, amelyekből a Csendőrség is kivette a részét. A testület ezeken a kiállításokon bemutatta szervezetét, célját és munkásságának eredményeit. Különböző táblák és kimutatások ismertették a közönséggel az elítelt büntettesek számát, a kiderítetlen esetek, valamint a bűncselekmények csökkenését. A kiállítás megszervezése Reinle Gábor csendőr ezredes, Kosztká Pál és Fery Oszkár csendőr századosok, valamint Tyrmann József és Möricz György csendőr

főhadnagykok érdeme volt.²³

Új csendőrkerületek

A belügyminiszter 1903-ban javaslatot terjesztett az országgyűlés elé a kerületek számának hatról kilencre való felemeléséről. Az országgyűlés jogi és végrehajtó bizottsága az elgondolást indokoltnak találta, a javaslatot a ház elé terjesztette, amit az el is fogadott. Ez 1903. évi VII. törvénycikk néven került be a magyar törvénytárba. A törvény három új csendőrkerület felállítását rendelte el, mégpedig a VII. kerületét Brassó székhellyel 1904 január 1-re, a VIII. kerületét Debrecen székhellyel 1907 május 1-re. Ezt a két kerületet a kitűzött időre fel is állították. Sajnos, a IX. kerület felállítására — amelynek székhelyül Szombathelyt jelölték ki — pénzügyi nehézségek miatt akkor még nem kerülhetett sor. (38. melléklet)

Budapesti csendőrlaktanya

Az 1899. évi XXIX. törvénycikk felhatalmazta a belügyminisztert, hogy a budapesti Csendőrség egy részének elhelyezésére csendőrlaktanyát és lovardát építtethessen. A költségekre az országgyűlés 370.000 forintig terjedő összeget szavazott meg. A laktanya a budai oldalon, a külső körút mentén, a Böszörményi-úton 1901-ben épült fel. Öt hatalmas, kétemeletes épülete volt. (39. melléklet)

Itt helyezték el a csendőr hadapródképző iskolát, amely 1903-ban kezdte meg működését. Az oktatás akkor hat hónapig tartott, október 1-től március 31-ig. A harmincas években az elméleti oktatás idejét tizenkét hónapra emelték fel, mely után még gyakorlati próbaszolgálat is következett különböző órszökön és magasabb parancsnokságokon. Ekkor az iskolát már "Csendőrtiszti Tanfolyam"-nak nevezték, melynek tanári kara idősebb, tapasztaltabb törzstisztekből és a közbiztonsági szolgálat terén hasznos ismeretekkel bíró egyetemi tanárokból állott. A hallgatók nagy része a harmincas évek vége felé már jogot vagy Ludovika Akadémiát végzett egyének közül került ki, ami nagyon megemelte a testület tisztikarának nívóját és tekintélyét.

Itt helyezték még el állandó jelleggel a törzstiszti tanfolya-

mot is, valamint itt tartották az időről időre megrendezett hosszabb vagy rövidebb ideig tartó továbbképző előadásokat is. Ahogy a testület fejlődött, mindig több és több parancsnokságot helyeztek a Böszörményi-úti csendőrlaktanyába. Így került ide a Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnoksága, a Központi Közlekedési Parancsnokság, a Csendőr Híradó Osztály, a Csendőrségi Felszerelési Anyagraktár és a Központi Gazdasági Hivatal.

A csendőrlaktanya kovácsolt, vasrácsos kapujával szemben állt egy elesett egyént tartó egyenruhás csendőr szobra, amely nemcsak a bajtársiasságot, de a szegények, rászorulók, betegek, sebesültek felkarolását és segélyezését is jelentette. Ez a szobor később a csendőrök eszményképe lett, melynek alapján a rászorulók gyámolítását még testületük feloszlatása után is folytatták. A kommunista kormányzat a szobrot ledöntötte.

Országos csendőriskola

A csendőr legénység kiképzése először a csendőrkerületeknél történt, de 1909-ben már Országos Csendőriskolát állítottak fel Nagyváradon. Ez ugyanezen év szeptember 1-én százhusz hallgatóval meg is kezdte működését. A rendelkezések értelmében a próbacsndőrök oktatása hat hónapra terjedt, míg az órsvezetők ott négyhónapos továbbképzést kaptak.²⁴

Az iskola 1913-ban új épületbe költözött, ahol tizenöt tanterem, harminc hálóterem, tisztai, altisztai és csendőrségi ebédlők, egészségügyi szoba, lovarda, kuglizó és labdarúgópálya állt a testület tagjainak rendelkezésére.

Az iskola első parancsnoka Kiss László csendőr alezredes, segéd tisztje Czékus László csendőr százados volt. Az első tanárok között két őrnagy, hét százados és két főhadnagy volt.

Városi szolgálat

Az 1882. évi X. törvénycikk a törvényhatósági joggal felruházott városok kül- és belterületét kivette a Csendőrség hatásköréből, de negyedik szakaszában felhatalmazta a belügyminisztert, hogy azon esetben, ha egyes törvényhatósági joggal felruházott városok, amelyek az ország azon részén fekszenek, amelyen a csendőrség már rendezve van, vagy rendezés

alatt áll, s a rendőri teendők végrehajtását csendőrök által kívánják eszközölni, az ezen szolgálat után az illető város által megtérítendő költségekre nézve avval szerződésre lépjen.

A törvénynek ez a szakasza nem csupán írott malaszt volt, hanem a városok éltek is ezzel a lehetőséggel.

1. Tisza Miksa *Magyarország rendőrségének története* című könyvében megemlíti Baja városát, amely elégedetlen volt saját rendőrségével, ezért a városi tanács

1903 évi szeptember hó 5-én 9798 szám alatti határozatával utasította a rendőrkapitányt, hogy a szervezést a bel- és külrendőrségre egyöntetűen hozza javaslatba és abban legyen figyelemmel, hogy a személy- és vagyonbiztonságnak a megvédelése tekintetében nem lenne-e célirányos az állami csendőrség behozatalát napirendre tűzni.

*Ezen újabb utasítás alapján a rendőrkapitányság a Csendőrség behozatalát javasolta, melyet a közgyűlés elfogadva, lépéseket tett a belügyi kormánynál. Eredménye az lett, hogy a csendőrintézmény a város bel- és külterületén szolgálatát 1904 évi május 15-én kezdte meg éspedig egy őrsvezető és tizenhét csendőrből álló létszámmal.*²⁵

2. Preszly szerint 1904-ben a belügyi kormány és a városok között történt megállapodások alapján a Csendőrség nyolc város területén vette át a közbiztonsági szolgálatot. A következő évben újabb hat város és 1906-ban még két város kötött szerződést a belügyminiszterrel, hogy területén a közbiztonsági szolgálat ellátása a Csendőrség hatáskörébe kerüljön.

Reformok

A századfordulóval a Csendőrségnél hosszabb időre kiterjedő reformirányzat kezdődött, amely befolyásolta a testület további működését.

1. Elsőnek kell említeni az 1899. év január hó 1-én életbe léptetett új bűnvádi perrendtartást, amely miatt a csendőri szolgálatot szabályzó első utasítást csaknem teljesen át kellett dolgozni.

2. Az 1900. évben hagyták jóvá azt a szolgálati könyvet,

amely a csendőr számvivőtisztek és az újonnan rendszeresített csendőr törzsőrmesterek szolgálati viszonyaival és beosztásával foglalkozott. Ez év augusztus hó 1-én az ország hat kerületében összesen kilencven egyént léptettek elő az új rendfokozatba.

3. Az 1901-es évben a csendőr felügyelő kezdeményezésére az illetékes miniszterek hozzájárulásával testületen kívül álló egyéneket is magába foglaló vegyes bizottságot állítottak össze a Csendőrség intézményének és teljesítményének felülvizsgálatára s a szükséges javaslatok megtételére. A bizottság két éves működése idején gyakorlati javaslatokat terjesztett az illetékesek elé, amelyeket kisebb-nagyobb módosításokkal meg is valósítottak. A javaslatok között szerepelt: a csendőrszolgálati felszerelés egyszerűsítése; a szolgálat ellátásának könnyítése; külön nyári és külön téli őrzéjratok létesítése; az őrsök számának felemelése; a szolgálati órák számának csökkentése, a legénység illetékeinek és nyugdíjának rendezése; az öltözeti és felszerelési cikkek gyakorlatiasabbá tétele; az irodai és számviteli teendők egyszerűsítése; valamint a járásőrmesteri állások rendszeresítése.

Fegyverzet

Az Erdélyi Csendőrségnél a Frűhwirth-féle tárkarabélyokat használták, de a magyarországi csendőrezredek részére már ennek javított fajtáját, a Kropatschek-karabélyokat adták ki. Az erdélyi kerületeknél a fegyvereket csak 1888-ban cserélték át a Kropatschek-félékre, így a Csendőrség fegyverzete egységes lett. Ekkor készült el az első fegyverutasítás is. Lovardai gyakorlatra használták még a vármegyei pandúroktól átvett Vaterli-fegyvereket is, de ezeket — célszerűtlenségük miatt — hamar kicserélték.

A testület 1906-ban áttért a Manlicher-karabély használatára. Ezt a budapesti Fegyver- és Gépgyár készítette a Csendőrségnek. Ehhez — a közbiztonsági szolgálatra jobban megfelelő — kisebb hatású, úgynevezett "béketöltények"-et rendszeresítették, hogy ezzel az erős rombolás és halálos sebesülés elkerülhető legyen.

Szolgálati kutya

Pajanott Sándor, a VI. csendőrkerület parancsnoka, 1896-

ban megkísérelte a csendőrségi szolgálatban a kutyák alkalmazását. Utasítására Matekovits Lajos csendőr százados és Sándor László csendőr főhadnagy Szombathelyen kutyaaidomító telepet állítottak fel és kiképzési utasítást is kidolgoztak.

Az akkori felügyelő, Jablánczy Sándor, egyik szemléje alkalmával rájött erre a "szabálytalan" törekvésre és megtiltotta, hogy a csendőr szolgálatba kutyát vigyen magával. Ezzel az egész próbálkozás abbamaradt és a szolgálati kutya alkalmazását egyelőre kizárták a csendőrségi szolgálatból.²⁶

Könyvtár

Panajott Sándor alezredes, a székesfehérvári csendőrkerület parancsnoka, 1896-ban felkérte kerületének tisztikarát, hogy nélkülözhető könyveinek adományozásával tegyék lehetővé tiszti könyvtár létesítését. A felhívás olyan szép eredménnyel járt, hogy Székesfehérvárott rövidesen megalakult az első tiszti könyvtár, amelynek példáját csakhamar a többi kerület is követte.

Ugyancsak önkéntes adományokból létesítette a testület az őrskönyvtárakat is. A beküldött könyveket úgy csoportosították, hogy minden négy-öt órának körülbelül száz kötetes könyvtára lett. A könyveket nemcsak az órs tagjai, de az órs székhelyének polgári lakosai is használhatták.

Csendőrmúzeum

A fővárosi rendőrség bűnügyi múzeumával egyidőben — az 1900-as évek elején — keletkezett a budapesti csendőrmúzeum is. Kiadásait külső segítség nélkül, csupán a különböző átalányok megtakarításából fedezték. Az előmunkálatok és szervezés nagy részét Sebesta Ottokár csendőr főhadnagy, a budapesti kerület akkori segéd tisztje vállalta. Munkája olyan sikerrel járt, hogy rövid időn belül megnyílt a múzeum. Példáját a többi kerület is követte és lassan minden csendőrkerület saját bűnügyi múzeummal rendelkezett.

Szolgálati lovak

A Csendőrség felállításakor a szükségletnek megfelelően 113 lovas és 3 vegyes órót szerveztek. Ezzel kapcsolatban a huszár-

ezredeket utasították, hogy századonként bizonyos számú idomított lovat adjanak át a Csendőrségnek. A kiválasztást az illetékes lovasdandár-parancsnok és egy csendőrtiszt végezte. Pajanott Sándor csendőr hadnagy — aki abban az időben az egyik kiválasztó bizottság tagja volt — Preszlynek *A Csendőrség úttörői* című könyve bevezetésében azt írta, hogy ez a megbízás eléggé nehéz volt, mert a huszárezredek kis kereteikből nem szívesen hagyták a legjobb lovakat kiválogatni. Gyakran ügyelni kellett arra is, hogy az egyszer már visszautasított lovat ne vezessék még egyszer elő.

A lovasított legénység száma 1887-ben elérte a 720-at. Az erős szolgálat következtében a lovak egy része megrokkant, ezért gondoskodni kellett a lóállomány pótlásáról. Így alakult meg 1891-ben Budapesten a csendőrségi pótlókeret és a pótlólovazó bizottság. Ettől kezdve a testület a lovakat pótlásra maga vásárolta és idomította. Az idomítás a budapesti pótlókeretnél történt. Ahogy a létszám túlságosan megnőtt, Cegléden is felállítottak egy pótlókeretet. Ebből lett később a kiskunhalasi lovas osztály.

A csendőrségi pótlókeret egy századossal, két őrmesterrel, három órsvezetővel és négy polgári lóápolóval kezdte meg működését. A pótlólovazó bizottság egy csendőrtisztből, egy állatorvosból és a pótlókeret parancsnokából állt.

Járásparancsnokságok megszervezése

Az 1903. évben a kerületeken belül járásparancsnokságokat szerveztek, amelyek szeptember hó 1-én kezdték meg működésüket. Legkevesebb járásparancsnokság — csupán negyvenkettő — a VII. brassói s legtöbb — hatvanegy — a VI. székesfehérvári kerületnél volt. A járásparancsnokság vezetője járásőrmester lett, akit félévi próbaszolgálat után az őrmesteri rendfokozatban lévő csendőrökből neveztek ki. A testület akkori létszámát a következő táblázat mutatja.²⁷

Súlyos megpróbáltatások

A testület szolgálatban álló tagjai a századforduló körül többször kerültek olyan súlyos helyzetekbe, amikor fegyverrel tudták csak elfolytani a törvénysértéseket, fenntartani a

Tiszt	Legénység			Összes
	Thtts.-cső.	gyalog	lovas	
ezredes 7	törzsőrm. járásőrm. őrm.	487	28	515
alezredes 7				
őrnagy 7				
százados 44				
főhdgy. 63	őrsv.	1.179	48	1.227
hadnagy 62				
számv. szds. 7	csendőr	5.968	317	6.285
számv. fhdgy. 4				
számv. hdgy. 4				
Össz: 205		7.643	393	8.027

Az őrsök száma

gyalog	lovas	összes
1440	61	1.501

törvényes rendet és megoldani a helyzet diktálta nehéz feladatokat. Ettől függetlenül még kötelezte őket előljáróiknak a követendő magatartásra vonatkozó parancsa is. Ha a tiszti parancsnok nem volt jelen, a szolgálati utasítás előírásait szigorúan betartva maguknak kellett megoldani a kérdéses helyzetet. Kritikus esetekben sokszor nehéz volt higgadtnak maradni, betartani a kellő határt, elkerülni a vérontást és biztosítani a törvény sértetlenségét. Az ilyen súlyos esetek közül meg kell említeni a következőket:

A Nagyalföldön az 1891-ben lezajlott mezei munkásmozgalmak a félrevezetett nép zömét nyílt zendülésbe sodorták. Ennek következtében sok helyen a törvény és a társadalmi rend

felforgatását is megkísérelték. A hatóságok a bajok békés orvoslása helyett megoldásként sokszor a csendőrt használták fel, állították szembe a munkásokkal vagy választókkal.

Így Élesden 1904 április 24-én a Csendőrség kényes helyzetbe került. Állítólag a testület ötvennyolc tagját és egy század huszárt vezényeltek ki egy politikai gyűlésre, amelyen négy-ötezer ember vett részt. A túlfűtött hangulatban a szolgabíró — a járás közigazgatási vezetője — elrendelte a gyűlés feloszlását. Mivel a tömeg nem tágitott, bevetette a huszárságot, minek következtében egy földmunkás életét vesztette. Utána a csendőrségi osztagra hárult a tömeg széteszlatásának feladata. Mikor az egyik lázongó Resch járásőrmestert agyonlőtte, a csendőrök sortüzet adtak le, amelynek következményeképpen huszonkét ember életét vesztette.²⁸

Budapesten, a fővárosban az 1912. évben ismételtelen olyan szerep jutott osztályrészül a testületnek, amelyre addig nem volt példa.

*Az éles politikai mozgalmaktól felkorbácsolt szenvedélyek a munkások tízezreit vitték az utcára s a szenvedélyeiben elvakult tömeg a magán- és közvagyonban súlyos károkat idézett elő. Az államrendőrség ismert elszántsággal több ízben vívott erős harcot a tömeggel, de csekély létszámánál fogva megfékezni nem tudta. Ezért kellett a Csendőrséget igénybe venni. ...Alig 24 óra alatt az ország különböző és távoli részeiből 800 gyalog- és lovas csendőrt összpontosítottak. Szereplésükről csupán azt jegyzi fel a Csendőrségi Zsebkönyv krónikása, hogy ez alkalommal is bebizonyította erős voltát, megbízhatóságát, az eréllyel párosult tapintatot, bebizonyította azt, hogy a közbiztonsági szolgálatot nemcsak a vidék pusztáin és falvaiban, hanem magában az ország fővárosában is kifogástalanul tudja teljesíteni. A legmagasabb vezetőkörök teljes megalégedésüket nyilvánították. Kívívta a fővárosi sajtó elismerését is, amely a szolgálat kitűnő teljesítésének elismerése mellett naponta hozott kedves epizódokat a csendőrök életéből.*²⁹

Meg kell itt emlékeznünk az 1893. év folyamán fellépett súlyos kolerajárványról, amely az ország lakosai sorából sok

áldozatot követelt. A Csendőrség — az egészségügyi hatóságokkal karöltve — önfeláldozó hűséggel segítette a ragály továbbterjedésének megakadályozásában, miközben néhány csendőr is életét vesztette.

A huszadik század elején az óriási területeket elborító árvizek védelmi és mentési munkálatainál a testület is komolyan részt vett. A Csendőrségi Zsebkönyv követendő példának jegyezte fel Csiszár Gyula csendőr nevét is, aki huszónhét embert mentett meg a vízbe fúlástól. Emellett számtalan azoknak a csendőröknek a száma, akik saját életüket kockáztatva ugrottak a rohanó árba, hogy embertársaikat megmentse.

Másik országos csapásként lehet említeni a sok tűzvész, amely ebben az időben a lakosság szalmatető házeit pusztította. Tűzeseteknél a csendőrnek hivatalból jelen kellett lennie. Legtöbbször ő volt az egyetlen hatósági személy, akire a mentési munkálat nehezedett. A csendőrök sok esetben saját életük kockáztatásával mentették ki a bentrekedteket az égő házból vagy istállóból.

A közbiztonsági állapotok javulása

A Csendőrség megalapításakor a betyárvilág felszámolására fektette a fősúlyt, aminek néhány éven belül meg is lett az eredménye. Az országutak biztonságosak lettek és a bűnözés a városokban és községekben elfogadható szintre süllyedt.

Egyik forrásmunka az 1904 és 1908 közötti években a m. kir. törvényszékek és járásbíróóságok előtt jogerősen befejezett büntető ügyekben a büntettek és vétségek miatt elítéltek számával foglalkozik. Ez az összesítésen kívül az ország területén lakó német, tót, román, rutén, horvát, szerb és egyéb nemzetiségi bűnügyi statisztikáját is feltünteti. Sajnos, nem tárgyalja külön a Csendőrség és rendőrség működési területén elkövetett bűncselekményeket, így csak közös képet ad a két testület működésének eredményéről.

Ha az 1900. évi népesség³⁰(16,684.000) számát és az ország egész területén 1904-ben elkövetett bűncselekmények számát összehasonlítjuk, átlagban minden 557 lakosra esett egy személy ellen és minden 542 lakosra egy vagyon ellen elkövetett büntett vagyon vétség. A statisztika leggyakoribb bűncselekményként a

testi sértést és a lopást említi. Az előbbi 652 lakos közül egy, míg az utóbbit 821 személy közül egy követte el. (40. melléklet)

A fentemlített évben az ország egész területén magánosok ellen elkövetett erőszakból összesen 426, az erőszakos nemi közösülésből 281, rablásból 144 és gyilkosságból csupán 40 eset fordult elő. Ez a bűnügyi statisztika — tekintettel a nemzetiségekre — alacsonynak mondható, ami az akkori magyar közbiztonsági szervek eredményes működését bizonyítja.

ÖSSZEFOGLALÁS

A m. kir. csendőrség első korszakának jellemzésére kiválóan alkalmas Preszly Lóránt szavainak idézése, aki a *M. kir. Csendőrség története* című munkájában a következőket írta:

Általános elismerés kísérte a fiatal intézmény éjjel-nappal állandó veszély között önfeláldozóan teljesített segédkezéseit és eredményes mentési munkálatait... Látjuk a csendőrt, midőn felfegyverzett, túlnyomó számban lévő gonosztevőkkel elszántan szembeszállt, furfangos büntetésekkel fáradhatatlanul és tapintatos nyomozással az igazságszolgáltatásnak átad; árvíznel, tűzveszéllyel erélyesen rendet tart, segélyt nyújt, életet ment; tél idején, hófúvásban talált, megdermedt egyéneket ápolás alá vesz, stb. és azon lélekemelő meggyőződés tölti el keblünket, hogy ilyen erős kötelességérzet és a testületnek kifogástalan közszelleme intézményünk jó hírnevét mindenkorra biztosítani fogja és ezáltal a m. kir. Csendőrség nem egyszer fölöttébb terhes szolgálatának, önfeláldozó tevékenységének a legszebb jutalmát nyerendi.

Említésre méltó az 1898 és 1918 között eltelt húsz éven át kiosztott kitüntetések száma is, amely szintén mutatja a testület tagjainak fáradhatatlan és kimagasló értékű munkásságát. A rendelkezésre álló források szerint 575 kitüntetést osztottak ki. Ezek — az adományozót tekintve — a következőképpen oszlottak meg: a) a király adományozott 12 arany érdemkeresztet, 128 koronás ezüst érdemkeresztet és 25 ezüst érdemkeresztet; b) a honvédelmi miniszter 51, a belügyminiszter 5 és a csendőrségi felügyelő szintén 5 dícsérő elismerést adott ki; c)

ezenfelül 352 kerületi parancsnoki dícsérő oklevelet adtak át a kitüntetetteknek. (41. melléklet)

Az arany érdemkereszttel kitüntetett csendőrök a következők voltak:

1. Ambrus József	gazd. tiszthelyettes	1916
2. Békefy Jakab	I. oszt. törzsőrmester	1917
3. Budai János	őrsvezető	1904
4. Csoma Sámuel	II. oszt. törzsőrmester	1912
5. Kiss Geregely	járásőrmester	1907
6. Kovács László	törzsőrmester	1911
7. Lukács Mihály	gazd. tiszthelyettes	1917
8. Maurovics Gábor	őrmester	1898
9. Roñn János	őrmester	1898
10. Schrédli Károly	járásőrmester	1910
11. Schwarcz Mózes	gazd. tiszthelyettes	1908
12. Szotyory Lajos	tiszthelyettes	1917

Az itt közölt adatok azonban hiányosak, mert csupán az 1898 és 1918 közötti húsz évet ölelik fel. De még ez a névsor sem tökéletes, mert nem minden zsebkönyv állt rendelkezésre. Valószínűleg ennél többen voltak olyan csendőrök, akik a nemzetnek, őrskörletük lakosságának vagy egyes állampolgároknak önzetlenül, csupán hivatásérzetből elismerésre és megörökítésre méltó szolgálatot tettek.

LÁBJEGYZETEK

- 1 Preszly Lóránd, *A m. kir. Csendőrség története*, Budapest: Honvédelmi Sajtóvállalat Rt., 1920 30-33. oldal.
- 2 Preszly Lóránd, *A Csendőrség úttörői*, Budapest: Budapesti Hírlap Nyomdája, 1926, 9-10. oldal.
- 3 Preszly, A m. kir. Csendőrség története, *i. m.*, 43. oldal.
- 4 Ugyanaz, 44-46. oldal.
- 5 M. kir. belügy- és honvédelmi minisztérium, *Utasítás a m. kir. Csendőrség számára*, Budapest: Pesti Könyvnyomda Rt., 1181, 154. oldal.
- 6 A Csendőrségi Zsebkönyv Szerkesztő Bizottsága, *Zsebkönyv a m. kir. Csendőrség számára*, Budapest: nyomda hiányzik, 1888, 85-110. oldal.

7 Ismeretlen, *A m. kir. Csendőrség évkönyve 1886*, hely hiányzik, Stein János nyomdája, 1885, LXII—LXXXV. oldal.

8 Utasítás a m. kir. Csendőrség számára, 1881, *i. m.*, 94-95. oldal.

9 Ugyanaz, 137., 142. és 151. oldal.

10 Ugyanaz, 89-91. oldal.

11 Ismeretlen, *A m. kir. Csendőrség zsebkönyve 1907*, Budapest: Franklin Társulat Nyomdája, 1907, 154-157. oldal.

12 Ismeretlen, *A m. kir. Csendőrség zsebkönyve 1908*, Budapest: Franklin Társulat Nyomdája, 1908, 301-304. oldal.

13 Preszly, A m. kir. Csendőrség története, *i. m.*, 34-35. oldal.

14 Utasítás a m. kir. Csendőrség számára 1881, *i. m.*, 11-12. oldal.

15 Ugyanaz, 26. oldal.

16 Ismeretlen, "Testületünk története", *Egyesületi Értesítő*, 3. szám, 3-4. oldal.

17 Preszly, A Csendőrség úttörői, *i. m.*, 22-23. oldal.

18 Zákonyi Ferenc, *A gyöngyösi csárda*, A Veszprém Megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatalának Kiadványa, 1961, 88-95. oldal.

19 Preszly, A Csendőrség úttörői, *i. m.*, 32-33. oldal.

20 Ugyanaz, 88. oldal.

21 Zsebkönyv a m. kir. Csendőrség számára 1888, *i. m.*, 5-7. oldal.

22 Ismeretlen, *A m. kir. Csendőrség zsebkönyve 1905*, Budapest: Franklin Társulat, 1905, 224-240. oldal.

23 Preszly, A m. kir. Csendőrség története, *i. m.*, 64. oldal.

24 Ugyanaz, 83. oldal.

25 Tisza Miksa, *Magyarország rendőrségének története*, Igló: Szepesi Lapok Nyomdája, 1913, 13. oldal.

26 Preszly, A Csendőrség úttörői, *i. m.*, 13. oldal.

27 Preszly, A m. kir. Csendőrség története, *i. m.*, 72-74. oldal.

28 Ismeretlen, "Élesd 1904 április 24", *Élet és Tudomány*, Budapest: nyomda nincs, 1946 május 1, 819-821. oldal.

29 Preszly, A m. kir. Csendőrség története, *i. m.*, 89. oldal.

30 Ismeretlen, *Magyar Tájékoztató Zsebkönyv*, Budapest: Societas Carpatho—Danubia, 1941, 48. oldal.